

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політології та державного управління**

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ
УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИМ РОЗМАЇТТЯМ В УКРАЇНІ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 605 групи
Чулїніна Регіна Олександрівна

Керівник:

Доктор політичних наук,
професор Ротар Н. Ю.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № 5 від 24 листопада 2022 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Круглашов А.М.

Чернівці – 2022

Анотація

Кваліфікаційну роботу виконала студентка 2 курсу (рівень вищої освіти – другий (магістерський) спеціальності 052 Політологія, галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки факультету історії політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Чулініна Регіна Олександрівна.

Тема кваліфікаційної роботи: «Особливості формування регіональних моделей управління етнонаціональним розмаїттям в Україні». Науковий керівник – доктор політичних наук, професор Ротар Н. Ю.

В кваліфікаційному дослідженні здійснено вивчення процесу становлення етнополітичного управління в Україні. Було проаналізовано українське законодавство у полі управління етнонаціональним різноманіттям. Для дослідження регіональних особливостей управління було обрано Чернівецьку, Закарпатську та Одеську області. У роботі розглядається важливість врахування рівня громадянської та етнічної ідентичності на етапі розробки регіональних програм управління. Досліджується рівень громадянської консолідації та фактори, які впливають на її відсутність, а також її переваги та ризики, які собою несе нестійка консолідація нації. У дослідженні була спроба розглянути громадянську освіту як інструмент формування громадянської ідентичності, а також перспективи її застосування при розробці моделей етнонаціонального управління на регіональному рівні.

Ключові слова: етнонаціональна політика, національні меншини, етнічне розмаїття, етнічна ідентичність, громадянська ідентичність, громадянська консолідація, регіональне управління, громадянська освіта.

Abstract

The qualification work was performed by the 2nd year student (level of higher education – second (master's) specialty 052 Political Science, field of knowledge 05 Social and Behavioral Sciences of the Faculty of History of Political Science and

Public Administration of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University Chulinina Regina Oleksandrivna.

Theme of qualification work: «Special features of the formation of regional models of ethnic diversity management in Ukraine». Supervisor – Doctor of political science, Professor Nataliia Rotar.

In the qualification research the process of formation of ethno-political management in Ukraine was studied. Ukrainian legislation in the field of ethno-national diversity management was analyzed. Chernivtsi, Transcarpathian and Odesa regions were chosen to study the regional peculiarities of governance. The paper considers the importance of taking into account the level of civic and ethnic identity at the stage of development of regional management programs. The level of civic consolidation and the factors that influence its absence, as well as its benefits and risks of unsustainable consolidation of the nation are investigated. The study attempted to consider civic education as a tool for the formation of civic identity, as well as the prospects of its application in the development of models of ethno-national governance at the regional level.

Keywords: ethno-national policy, national minorities, ethnic diversity, ethnic identity, civic identity, civic consolidation, regional governance, civic education.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Р. О. Чулініна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ.....	9
1.1. Концептуалізація проблеми управління етнонаціональними процесами в сучасній політичній науці.....	9
1.2. Аналіз джерельної бази дослідження.....	12
РОЗДІЛ 2. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ.....	25
2.1. Динаміка етнонаціональної карти України в період незалежності.....	25
2.2. Основні етапи формування та реалізації етнонаціональної політики.....	30
2.3. Регіональні моделі управління етнонаціональним розмаїттям в Україні як джерело управлінських ризиків.....	40
РОЗДІЛ 3. ІНСТРУМЕНТИ ВИРОБЛЕННЯ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИМ РОЗМАЇТТЯМ В УКРАЇНІ.....	54
3.1. Інструменти формування матриці потреб етнонаціональних спільнот на регіональному рівні.....	54
3.2. Чинники моделювання інструментів вироблення моделі управління етнонаціональним розмаїттям в Україні.....	60
3.3. Проблеми формування універсальної регіональної моделі управління етнонаціональними процесами в поствоєнній Україні.....	67
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	93

ВСТУП

Актуальність дослідження. Беручи до уваги національно-етнічну строкатість України, багато вчених загострили у своїх працях питання національної етнополітики у своїх працях. Роботою великої кількості вчених сформовані основи етнополітики такі як: повага до особистості та етнічних культур й традицій. Перед державою стоїть завдання об'єднати представників різних груп в єдиний консалідований механізм, при цьому зберігаючи та поважаючи усе те різноманіття особливосте, культур та традицій, яке представлено в Україні. Виходячи з цього, завданням ефективного управління є вибір такої моделі, яка б спряла гармонійному співіснуванню етнічної та громадянських ідентичностей та консолідувала суспільство.

Загалом ідентичність є предметом для окремого широкого аналізу. Але актуалізувалось питання ідентичності в Україні під впливом багатьох факторів, зокрема проголошення незалежності у 1991 р., а також низки інших факторів, під дією яких відбувалися політизація тих явищ, які до того не були політизовані. З'являлися нові феномени, наприклад такі як політична ідентичність та її еволюція та особливості її функціонування, що є важливим для державим, адже саме політична ідентичність становить один з ключових впливів на процеси в державі, а також визначає майбутнє. Саме тому на нашу думку, ідентичність виступає тим ключовим фактором, який має бути врахований при розробці та підготовці моделі етнонаціонального управління.

У дослідженні ми розмірковуємо про універсальну модель управління етнонаціональними процесами та у розрізі цього спробуємо довести актуальність громадянської освіти. Актуальність та нагальність розгляду громадянської освіти як підходу обумовлюють соціально-економічні та суспільно-політичні зміни та кризи в житті країни. Ми прагнемо до того, аби якомога більша кількість громадян були активними учасниками політичного процесу та заглиблювалися у розуміння процесів та чинників, що становлять вплив на вибір моделі управління у різних сферах, що власне і підсилює громадянську ідентичність.

Громадянська освіта у свою чергу формує ряд компетенцій, які безпосередньо впливають на виокремлення та становлення громадянської ідентичності. Серед цих компетенцій є: повага до гідності, честі й прав людини; пошук рішень; усвідомлення власних громадянських обов'язків та прав; робота з викликами шляхом комунікації на різних рівнях в тому числі взаємодія з представниками врядування; відповідальність та повага до культурних особливостей та своїх традицій і норм тощо. Такі компетенції громадян будуть сприяти успішному втіленню трансформаційних процесів, що відбуваються, та які мають за мету становлення України на засадах демократичної самостійної та незалежної держави європейського зразка.

У цьому дослідженні ми також аналізуємо регіональні моделі та практики управління та пробуємо довести ефективність громадянської освіти як інструменту. Досліджуємо здатність забезпечити консолідацію населення з огляду спільних орієнтацій на загальні цінності та ідеали, що має потенціал підвищити рівень толерантності в суспільстві та залученість до суспільно-політичного життя країни.

Метою роботи є визначення та дослідження особливостей формування регіональних моделей управління етнонаціональним розмаїттям в Україні

Відповідно до мети сформульовано основні **завдання дослідження**:

- розкрити теоретико-методологічні засади управління етнонаціональними процесами;
- розглянути еволюцію етнонаціональної політики як інструмент управління етнонаціональними процесами в Україні;
- дослідити політичні ризики, що генеруються різними моделями управління етнонаціонального розвитку;
- охарактеризувати чинники моделювання інструментів вироблення моделі управління етнонаціональним розмаїттям в Україні;
- проаналізувати виклики, що можуть чекати повоєнну Україну у сфері розробки універсальної моделі управління етнонаціональним розмаїттям.

Об'єкт дослідження – система управління етнонаціональними відносинами в Україні.

Предмет дослідження – формування та еволюція регіональних моделей управління етнонаціональними розмаїттям в Україні.

Методи дослідження. Задля комплексного виконання мети та завдань, що поставлені у дослідженні, була використана сучасна наукова методологія. З огляду на багатогранність та різносторонність предмета дослідження, за основу методології було покладено діалектичний підхід, порівняльний метод, метод якісного контент-аналізу у його крос-темпоральному варіанті.

Під час дослідження ми послуговувалися набором загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: семантико-етимологічного (визначення змісту базових понять дослідження); систематизації та узагальнення (щодо упорядкування інструментарію дослідження етнонаціонального управління; аналізу нормативно-правового регулювання етнонаціонального управління); структурно-функціонального (у процесі дослідження громадянської ідентифікації, а також систематизації механізмів та інструментів розробки моделі управління етнонаціональними різноманіттям); аналізу та синтезу (деталізація об'єкта дослідження).

Джерельну базу дослідження складають праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемі етнонаціонального управління, формування громадянської та етнічної ідентичностей. Інформаційний складник дослідження відображений нормативними документами органів державної і регіональної влади, статистичними й аналітичними матеріалами та матеріалами, опублікованими в періодичних виданнях і мережі «Інтернет».

Наукова новизна результатів дослідження полягає в особливостях наукової роботи, де проаналізовано особливості трьох регіонів – Чернівецької, Закарпатської та Одеської областей з розрізу етнополітичних процесів, їх впливу на життя регіонів і як наслідок формування регіональної політики управління. Запропоновані альтернативні інструменти та підходи до управління, зокрема пропонується розглянути громадянську освіту як фактор, що сприяє консолідації

української нації та закріплення громадянської ідентичності. До практичного значення одержаних результатів можна віднести найважливіші теоретико-методологічні положення, висновки та пропозиції, які можуть бути використані при підготовці нормативних та стратегічних документів, рекомендацій щодо розробки, підготовки та реалізації регіональних програм управління та розвитку, а також у науково-дослідних опрацюваннях, що пов'язані з реалізацією політики управління етнонаціональним розмаїттям.

Апробація результатів дослідження. Основні тези дослідження було розглянуто та обговорено на наукових і науково-практичних конференціях: Щорічна студентська наукова конференція Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, 2 травня 2022 р.), а також міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи», що відбулася в Чернівецькому національному університеті 28 червня 2022 р. Результати дослідження були також апробовані в процесі участі у Всеукраїнському конкурсі наукових робіт з політології (2022 р.) та під час доповіді на науково-методичному семінарі кафедри політології та державного управління (листопад, 2022).

Структура роботи окреслюється метою та завданнями. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, структурованих на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ

1.2. Концептуалізація проблеми управління етнонаціональними процесами в сучасній політичній науці

Питанням суспільної консолідації науковці приділяли багато розділів своїх досліджень. У своїх роботах процеси консолідації описували О. Дергачов [2], С. Федуняк [3], Г. Луцишин [4], М. Степико [5], О. Майборода, Ю. Шайгородський [6] та інші. В своїх працях учені описували консолідацію як один із ключових чинників розбудови та зміцнення державності, формування української політичної нації як одну з головних цілей сучасної державної політики.

Також було багато звернень до теоретичного поля проблеми. У своїх доробках це питання торкалися Стоєцький [7], К. Вітман [8], О. Петухова [9], І. Тітар [10] та інші. Проте варто зазначити, що ці підходи не були всеохопними, та не висвітлювали повною мірою поняття «суспільна консолідація». Відповідна стверджує той же С. Стоєцький, «незважаючи на поширеність поняття «консолідація» в політологічних дисциплінах, концептуалізація явища суттєво ускладнюється термінологічною невизначеністю та багатоманітністю трактувань» [7, с. 490]. Як наслідок відбувається задвоєння і дослідники «досить часто, одночасно оперують одним і тим самим терміном для позначення двох явищ – безпосередньо національної консолідації та консолідації суспільства в широкому сенсі, яку вони у своїх працях також іменують національною консолідацією» [8, с. 423]. Така неоднозначність понять додає складності в категоріальний апарат політичної науки, а також робить важкою роботу щодо практичних механізмів консолідації в межах державної політики.

До того ж праць, де б проводився аналіз ступеню розробки цієї теми майже нема. Відповідно до цього є актуальною потреба аналізу розробок вітчизняних учених з проблем суспільної консолідації тощо.

Перед тим як розпочати роботу з терміном «консолідація» варто зазначити, що у науковій літературі цей процес є відносно новим. Саме поняття «консолідація» набуло широкого вжитку науковцями у XX ст. в контексті національних і політичних процесів. В цьому контексті варто згадати роботи відомого іспанського філософа і соціолога Х. Ортеги-іГассета. Він більшість своєї уваги приділяв проблемам консолідації в поліетнічних державах. Аналізуючи процес утворення європейських націй, він виділяв три етапи:

1. об'єднання найбільш мовно і географічно близьких етнічних утворень;
2. внутрішня консолідація;
3. формування сильної держави [11].

У період 1970 – 1980 рр. поява поняття «консолідація» в науковому просторі збільшилася як наслідок розробки «моделі демократичного транзиту» та з появою так званої «третьої хвилі демократизації». В той же самий період дослідники роблять акцент на консолідації демократії. Одним з зачинателів був американський соціолог і політолог Х. Лінц у своїй праці «Консолідація режимів» («The Consolidation of Regimes») [12]. Доволі багато у цьому напрямі працювали відомі американські політологи Л. Даймонд [13; 14] і Ф. Шміттер [15], а також аргентинський політолог, який довгий час працював у США, Г. О'Доннелл [16]. Варто зазначити, що Ф. Шміттер додав у науковий обіг поняття «консолідології» як самостійного напрямку в політичній науці. Ряд дослідників дотримується думки, що «консолідологія» є повноцінною, багатогранною теоретичною дисципліною з великими практичними виходами у сферу політики [17]. Об'єктами такого дослідження виступають різні види консолідації – національна, соціальна, політична, демократична, етнічна. Суб'єктами у таких дослідженнях є особи, групи за інтересами, політичні партії та громадські організації, політичні, національні й суспільні інститути. А в свою чергу предметом - динаміка консолідаційних процесів, що розвиваються та особливості їхнього розвитку. Щодо самої консолідації, то Ф. Шміттер тлумачив її як вибір, що у наслідку призводить до створення правил гри у політиці,

домовленостей. Головним викликом консолідації він вважав ситуацію з набором інститутів, щодо яких політики можуть погодитися, а громадяни вирішать підтримати [18, с. 24].

Іншу думку щодо явища консолідації бачить Л. Даймонд. Він вважає «консолідація є процес досягнення такої широкої і глибокої легітимізації, за якої всі політичні актори – як на рівні еліт, так і мас – вірять, що демократичний режим є кращим для їхнього суспільства, ніж будь-яка інша реалістична альтернатива, яку вони можуть собі уявити» [13]. Але у своїх доробках перелічені вище автори, розглядають консолідацію як третю стадію процесу демократизації, якщо заглиблюватися в деталі, то як феномен консолідації у них не був окремим предметом всебічного аналізу. Варто згадати, що й вітчизняні дослідники розмірковують над означенням терміна термін «консолідація». Щодо етимології терміну «консолідація» (пізньолат. *consolidatio* – зміцнення, об'єднання чого-небудь), то він розуміє під собою процеси укріплення, об'єднання, згуртування [19, с. 353]. На щоденному рівні цей термін йде разом з впорядкуванням і ефективністю суспільного управління, певною згуртованістю. Проте за ствердженнями український дослідник О. Туркевича, до згуртованості, консолідація «включає й інший аспект, а саме – різноманітність і різноманітність. Співвідношення єдності та різноманітності (тобто збереження певної автономії) є одним з головних аспектів консолідації. Воно стимулює консолідаційні процеси в суспільстві та державі» [20].

За такою логікою консолідація може бути розтлумачена як набір гуртувальних процесів у суспільстві [21]. Цей підхід до тлумачення можна тлумачити як всеохопний, але разом з тим представники різних наукових напрямів, особливо соціогуманітарних, доповнюють його своїми міркуваннями. Найперше, це відноситься до соціологів, політологів, економістів, культурологів, психологів тощо. Особливих смислів поняття «консолідація» набуває тоді, коли мова йде про об'єднання людей, окремих організацій, громадських сил для підсилення боротьби за спільні цілі. Щодо означення процесу консолідації, то вони роздивляються його у наступних тлумаченнях: підсилення, згуртування

суспільства та усіх його компонентів; вибір, що призводить до формування сукупності правил політичної гри, спільних погоджень, які є результатом взаємодії [22, с. 151]. У своїх працях представники різних соціогуманітарних наукових напрямів висвітлюють значення цього феномену по своєму. Пропонуємо ознайомитися з визначеннями поняття «консолідація» вітчизняними дослідниками. Юристи розтлумачують консолідацію одним із засобів організації законодавства, який є самостійним логікогносеологічним та ієрархічним видом обробки нормативноправових актів, що можуть гуртуватися за інституціональною та галузевою ознакою [23, с. 5].

У соціально-педагогічному словнику консолідація тлумачиться як вид гуртувальних процесів, об'єднання у великі групи етносів, що схожі мовою та культурою, й утворення між ними соціально-економічних і культурно побутових зв'язків [24, с. 116].

З боку соціологів розтлумачення консолідації відбувається як процес «зміцнення, згуртування, укріплення різноманітних соціальних сил, груп, організацій для подолання кризової ситуації чи досягнення певної мети» [25].

Економісти тлумачать консолідацію як гуртування навколо певної великої ідеї або реалізації певної програми, злиття капіталів, компаній [26].

Свою думку щодо поняття консолідація висловлюють і фахівці з державного управління. Відповідно до «Енциклопедичного словника з державного управління» поняття консолідації припідноситься «процес перетворення випадкових домовленостей та умовних рішень, що виникають між сторонами, на стійкі норми відносин суперництва та співробітництва між ними» [27, с. 334 – 335]. Більш широко це визначення дає О. Петухова. Вона описує консолідацію у системі державного управління як «різновид об'єднувачих процесів за умов досягнення суспільного консенсусу, що формується та утверджується засобами державного управління соціумом» [9, с. 130].

На нашу думку, така багатогранність визначень походить від того, що майже кожен дослідник концентрує увагу на певних функціональних (економіка, культура, політика, психологія, право) чи формальних (територія, громадянські

спільноти) характеристиках одного і того самого поняття. Ідентична суть тлумачиться у різних виявах: політичних, соціальних, економічних, правових, психологічних тощо.

Але важливішим все ж є визначення поняття «консолідація» вітчизняними політологами. Спільним є те, що вони сприймають її в контексті демократичного транзиту і поєднують із процесом демократизації суспільства. До того ж переважають два підходи до її тлумачення: консолідація «розглядається як певний етап у процесі демократизації перехідних суспільств і як тенденція кількісного зростання групи формальних демократичних держав, що полягає в посиленні демократичних інститутів і демократичної практики в кожній із країн, а також у зміцненні міждержавних зв'язків у співтоваристві демократичних націй» [1, с. 65]. Відповідно до цього українські науковці шукають шляхи дати своє визначення поняття «консолідація». Від того М. Пірен обирає тлумачення консолідації як вид гуртуючих етнічних процесів, що характеризується внутрішнім згуртуванням народу [28]. Є. Магда розглядає її як загальну працю заради певної цілі «Від того, в чому саме суспільство бачить корені своєї єдності, – вважає дослідник, – залежить і форма його консолідації. Суспільство вважається більш-менш консолідованим, якщо окремі його елементи орієнтовані радше на зв'язки між собою, ніж на зв'язки з зовнішніми, щодо всього суспільства, структурами» [29, с. 107]. Окремо також варто дослідити М. Степико, який вважає «консолідацію – центральним чинником ефективності будь-якої соціальної дії, що потребує колективного розуму чи колективної наснаги, не говорячи вже про ту чи іншу стратегічну мету, досягнення якої просто неможливе без задіяння цього феномену. Саме для суспільства як соціальної системи високого порядку та чи інша характеристика консолідаційних процесів є чи не найголовнішим інтегральним показником його якості та якості життя його громадян» [5, с. 100 – 101].

Зі свого боку також хочемо наголосити, що більш загальноохопне визначення «консолідації» наводить «Політична енциклопедія», розроблена Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН

України. Дослідник Дем'яненко, який працював на статтею, стверджує, що це «процес об'єднання, зміцнення єдності й згуртованості соціальних і політичних сил (людей, соціальних груп, політичних партій і організацій тощо) з метою посилення боротьби за вирішення загальних завдань» [31, с. 353 – 354].

Якщо об'єднати зазначені підходи, то можна зробити висновок, що усі тлумачення висвітлюють суспільну консолідацію у двох площинах: як розвиток і, водночас, як результат цього розвитку, який підрядний вибраним засобам, методам, здатних його стимулювати.

Отже, вона консолідація має своє втілення у певній системі ідей. Її результатом є підготовка умов для підсилення суверенітету та незалежності держави.

Разом з тим, вона визначається інструментом систематизації законодавства та системи управління, стимулює вдосконалення організаційних видів і комунікації в алгоритмі відносин «особистість – суспільство – нація – держава».

Отже консолідація має на меті підсилити позиції та ідеології, сприяти економічному стану та особливостям взаємовідносин у суспільстві, нації, державі тощо та переважно мати орієнтації на довгострокові цілі [9, с. 130]. До того ж консолідація проходить як на інституціональному й процедурному рівнях, так і на психологічному, бо взаємодію політичних учасників можливо лише за наявності довіри, співробітництві та спільності поглядів. Відповідно, у загальному розумінні консолідацію можна тлумачити як процес визначення і розвитку мети, інтересів, цінностей на основі внутрішніх запобіжників (менталітету, моральних, історико-культурних цінностей тощо), що схвалені суспільством і державою в цілому, схвалених представниками різних політичних партій і громадських організацій, які зустрічаються в їхніх програмних документах. До того ж у консолідацію включено елементи зміцнення, об'єднання суспільства й усіх його компонентів. Зазвичай процес консолідації відбувається серед груп/утворень, що мають спільних політичних й етнічних лідерів в умовах різного етнічного складу. Основою процесу консолідації є вибір, що веде до сворення певних правил політичної гри, спільних домовленостей, які

виступають результатом взаємодії. А основним питанням, що лишається невирішеним є питання «інститутів і цінностей», з яке політики можуть сприймати позитивно, а громадянське суспільство підтримає. Як наслідок з цього всього може бути погоджений перелік правил, що сприятимуть розв'язанню усіх головних суспільних суперечностей і конфліктів, бо суспільна консолідація в державі утворюється як наслідок взаємних відносин її носіїв: влади, еліти, громадськості. Спільне прийняття групового рішення сприяє на різних етапах відшукувати шляхи розвитку правової держави, вести між собою переговори на рівні партнерства.

Свою актуальність процес консолідації підтверджує у перехідних суспільствах, яким є суспільство України. Це тлумачеться в основному тим, що для неї сам процес переходу зумовлює зустріч принаймні трьох систем цінностей: 1) нової системи, що «імпортується» з країн західного регіону з ринковими моделями економічного переходу і збільшенням торговельних та інвестиційних зв'язків між Сходом і Заходом; 2) старої, «радянської» системи цінностей, орієнтацій та поведінкових стереотипів, які і далі чинять вплив на громадянську свідомість; 3) цінностей та орієнтацій традиційної національної культури, що швидко відновлюється [32, с. 16]. Разом з тим виклики консолідації українського суспільства мають особливе тлумачення, беручи до уваги її геополітичне розташування як «території, яка перебуває на розломі й у точках дотику кількох цивілізацій, і великих, і локальних» [5, с. 100 – 101].

Ми вже згадували попередньо, що консолідація є складним явищем. Вона має багато орієнтацій, які або підштовхують людей до громадянсько значущих форм мислення, поведінки, нормоутворень й очікувань, або ж до індивідуально-творчих виявів, або ж до таких дій, як революції, ситуації громадянського протистояння і навіть громадянські війни. За міркуваннями М. Степико, втілення таких орієнтацій у життя залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників. Вони мають перевагу у суспільстві у певний час, що критично знаменуються для певної групи соціуму. До перших науковиць відводить «історико-політичну та соціально-економічну архітектуру конкретного соціуму, наявні проблеми його

розвитку, стан масової свідомості тощо. До других – наявність чи відсутність національної еліти, компетентної державної влади й авторитетного національного лідера» [5, с. 102]. Фіксація цих чинників у різних варіаціях призводить до утворення різних видів консолідації. Власне тому їх жослідження є надважливим. Саме це сприятиме не тільки встановленню відмінностей, що існують між різними видами суспільної консолідації, а й стимулюватиме пошук перевірених способів їхньої ідентифікації, виявленню повторюваностей суспільнополітичних процесів у державі.

Варто згадати, що для встановлення різних процесів консолідації в суспільстві обиралися різні критерії. Дослідник І. Іванов керується наступним: головні рупори її ідей (етнічна група, соціальна група, особа, політична партія, нація як спільнота); особливості функціонування на різних рівнях (теоретичному, державнополітичному, групово-спільнісному, буденному, індивідуальному); структурно-системні ознаки (система, структура, політичний, національний і державницький процес); світоглядні характеристики (соціально-історичний досвід, світоглядна спрямованість); ідентифікаційні різновиди (система етнонаціональної свідомості) [33, с. 9].

О. Петухова бачить ці критерії класифікації процесів під іншим фокусом. Дослідниця вважає, що такими можуть виступати: цілі, носії, причини об'єднання, просторова ознака, етнічні кордони, тривалість, ініціатива походження, особливості керованості, політичний режим, ступінь участі, політичні суб'єкти [34, с. 25].

Важливо також зазначити про інші критеріїв класифікації явища суспільної консолідації. Щоправда вони більш перекликаються з соціологією та державним управлінням, а не з політологією. Виходячи з цього, пропонуємо не зупинятися на детальному зануренні, а перейти до аналізу підходів українських науковців щодо класифікації видів суспільної консолідації. Відтак Г. Луцишин наводить наступні різновиди: національна, політична, етнічна, громадянська, демократична, суспільна, консолідація суб'єктів політики (політичних партій, громадських рухів, парламентаріїв і парламентських фракцій) [35, с. 52]. А

дослідник Є. Риженко до цих наведених якостей наводить ще й територіальну, ціннісну, загальнонаціональну, ситуативну суспільну консолідацію [36, с. 7]. В свою чергу О. Петухова підтверджуючи ці підходи ділить консолідацію суб'єктів політики по Г. Луцишину на консолідацію політичного режиму, влади, еліти й виносить окремо ще й соціальну, світоглядну, регіональну, глобальну, тимчасову, довгострокову, походження згори, походження знизу, організовану, стихійну, продуктивну, деструктивну, формальну, неформальну, позитивну, негативну, пасивну, активну суспільну консолідацію [34, с. 25].

Пропонуємо звернути увагу на варті уваги думки М. Степико щодо класифікації цього явища, що за основу беруть практику сучасної України. Вони також перетинаються з певними твердженнями . Петухової. У своїй монографії монографії «Українська ідентичність: феномен і засади формування» науковець зазначає «цивілізаційний розвиток сучасної України передбачає взаємодію трьох консолідаційних процесів: національного, ціннісного, модернізаційного. Зважаючи на багатоаспектність і багатовимірність процесу консолідації суспільства, останній уже сам по собі має різноманітні (часом протилежні) практики застосування, є поліфункціональним і (за певних умов) навіть маніпулятивним. Консолідація як стан масового настрою може бути простою, так би мовити, нижчого походження, а може мати більш складну, вищу наповненість. Тобто, вона є менш або більш духовною, залежною від рівня походження та якості цінностей, покладених в її основу» [5, с. 103].

За міркуваннями М. Степико консолідація також може бути конструктивною та деструктивно, деструктивна не піддається ніяким прогнозам, а конструктивна потребує значних організаційних та комунікаційних ресурсів суспільства. Окрім того, консолідація може бути слабкою і сильною, довготривалою і короткотривалою тощо.

Перелічені вище твердження та думки, дозволяють нам зробити висновок, що серед вітчизняних науковців сформувався певний консенсус щодо класифікації суспільної консолідації, навіть беручи до уваги певні розбіжності та протиріччя. Основними видами консолідації виступають політична,

національна, демократична, соціальна, етнічна, територіальна, суспільна, політичного режиму, ціннісна, влади, еліти, громадська, ситуативна. До того ж усі види суспільної консолідації є поєднаними між собою та утворюють певну систему та залежні процеси. Знання про це дозволяє швидко ідентифікувати небезпеки суспільно-політичних процесів та їхні прогнозовані наслідки; брати до уваги переваги і недоліки певних видів консолідації та вносити корективи; здійснювати необхідні зміни, що відповідають нагальним потребам життя суспільства, тощо.

Розділяючи бачення на зазначені вище підходи, ми б хотіли загострити увагу на тих видах суспільної консолідації, що найбільше стосуються етнополітичного чинника, а саме – на політичній, національній, етнічній, соціальній, демократичній.

Дослідження зазначених видів пропонуємо розпочати з політичної консолідації. Варто сказати, що до цього явища, як і до самої консолідації є різні ставлення. До прикладу Б. Дем'яненко бачить під ним здобуття такого положення режиму, коли, коли жодна впливова політична сила, партія, політична або група впливу не сприймає інших способів, окрім демократичних, для отримання влади і не обговорює серйозно інших, окрім демократичних, шляхів досягнення влади і не застосовує для цього тих ресурсів, що є недемократичними.

Разом з тим автор наводить три етапи політичної консолідації: «1) адаптація, коли інтеграція і диференціація, змінюючи своє співвідношення, сприяють пристосуванню до нових умов середовища; 2) ідентифікація, коли індивіди починають ототожнювати себе з новими реаліями, вважаючи їх соціально цінними і значимими; 3) трансформація, коли інтеграція-диференціація змінюють систему та її функції» [31, с. 353].

Проголосивши незалежність Україна розпочала рух у напрямку до демократії, соціальної та правової держави, що забезпечує права і свободи громадян та гарантує дотримання прав людини. Відповідно у розрізі парадигми суспільство – держава – права людини, постає питання врегулювання правового

становища національних меншин. Доеднавшись до майже всіх міжнародно-правових актів у сфері забезпечення прав національних меншин, українська держава від початку проголосила курс на забезпечення прав та розвиток всіх етнічних груп, що проживають на її території. Оновлення законодавчої правової бази в цьому питанні є яскравим прикладом цього. Україна добре демонструє свій намір щодо інтеграції до європейських структур та вдосконалення законодавства у сфері захисту національних меншин. Зобов'язання, що проголошені Рамковою конвенцією запроваджені в чинне законодавство, зокрема зобов'язання щодо забезпечення політичних, соціальних, культурних та мовних прав національних меншин

Нині базу етнонаціональної політики держави складають документи, більшість з яких були ухвалені в установчий період державотворення та які закріплені у Конституції України, Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 року), Актом проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року), Декларацією прав національностей України (1 листопада 1991 року), Законом України «Про національні меншини в Україні» (25 червня 1992 року). Що стосуються правових аспектів життєдіяльності національних меншин в Україні, то відповідні положення містяться у таких документах, як закони України «Про громадянство України» (18 січня 2001 року), «Про культуру» (14 грудня 2010 року), «Про освіту» (5 вересня 2017 року), «Про повну загальну середню освіту» (16 січня 2020 року) «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (16 листопада 1992 року), «Про місцеве самоврядування в Україні» (06 жовтня 1998 року) та інших законодавчих актах. Варто зазначити, що частиною українського законодавства є і міжнародно-правові документи, зокрема Рамкова конвенція про захист національних меншин (ратифікована Україною 9 грудня 1997 року) та Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (вперше ратифікована у грудні 1999 року, повторно – 15 травня 2003 року). Також в українському законодавстві відображені норми та стандарти із захисту прав національних меншин, сформульовані у Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, Декларації ООН про права осіб,

що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 року, Рекомендаціях щодо мовних прав національних меншин (Осло, лютий 1998 року), Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту (1996 року), Європейської конвенції про громадянство та інших міжнародних нормативно-правових документах. Наша держава бере участь у стратегії розвитку національної ідентичності у тому вигляді, як вона викладена у звіті Програми розвитку ООН (2004 рік): запровадження єдиної офіційної мови як державної з її обов'язковим використанням у адмініструванні, державному управлінні, війську, системі вищої освіти тощо; націоналізація на основі домінуючої етнічної групи системи обов'язкової освіти на основі стандартних планів; впровадження мови і культури домінуючої групи у державних ЗМІ та культурних інституціях, тощо.

Однак, окремі положення базових нормативно-правових актів з питань прав людини, національних меншин, міжнаціональних відносин, які були прийняті в перші роки незалежності України на сьогодні застаріли, деякі суперечать чинній Конституції України. Зокрема, у Декларації прав національностей України містяться такі категорії як «національні групи» (ст.1), «забезпечення національно-адміністративних одиниць» (ст. 2) та інші, які в подальшому не закріпилися у чинному законодавстві [15]. Рекомендаційний характер мають міжнародні акти у сфері захисту прав національних меншин, до яких доєдналася Україна. До цього також можна віднести Лаундські рекомендації щодо ефективності участі національних меншин у громадсько-політичному житті. Питання життєдіяльності національних спільнот теж потребує уваги, адже ми не маємо сформульованої і закріпленої у відповідних законодавчих актах чітких визначень термінів «українська нація», «національна меншина», «національно-культурна автономія», «місце компактного проживання національних спільнот» та ін.

Неврегульованим питанням на думку більшості представників національних спільнот, є питання національно-культурної автономії, передбаченої статтею 6 «Закону України про національні меншини в Україні».

Мова йде саме про національно-культурну автономію і ні в якому разі не про територіальну.

Ситуація є невизначеною, оскільки досі відсутнє розуміння поняття «національно-культурна автономія», її місце серед громадських інститутів. Так само відкрите питання про обсяг повноважень органів управління національно-культурної автономії. Отже, є нагальна необхідність розроблення та прийняття Закону України «Про національно-культурну автономію»[65 с.126].

Відкритим питанням також лишається представництва національних меншин в органах державної влади та місцевого самоврядування, зокрема у Верховній Раді України, а також внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»[65 с.128].

Важливий зважений підхід до прийняття рішень, зокрема про порядок функціонування мов національних меншин в Україні, оскільки недоопрацювання у цьому полі можуть призвести до міжнаціональних конфліктів та зростання еміграційних процесів.

Але разом з тим, велика кількість національних спільнот схвально ставиться до затвердженого Кабінетом Міністрів України від 16.12.2020 року № 1585-р Плану заходів із реалізації в області першого етапу (до 2022 року) Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава»[88]. Доцільно провести громадські слухання у Верховній Раді України з чутливих питань, таких як мовна сфера, щодо порядку застосування державної мови та мов національних меншин, а також проведення наукової експертизи законопроектів у Інституті держави і права ім. В. Корецького та Інституті української мови НАН України, а на місцевому рівні – консультації з громадськістю. Натомість, нехтування думкою громадськості призводить до обурення та протесту у суспільстві.

Партнерство інститутів громадянського суспільства та органів державної влади необхідне. Така взаємодія буде відображати усі навні суспільні погляди, а також думки та переконання. У такі кооперації важливо опиратися на принципи

толерантності та поваги до прав людини незалежно від мови, релігії і регіону проживання.

У Конституції України можна знайти згадку про такий суб'єкт як корінні народи, який ще не отримав свого нормативного визначення і тому є приводом до політичних спекуляцій. Задля прийняття ефективних управлінських рішень, та адаптації національного законодавства до норм та стандартів законодавства Європейського Союзу у площині міжнаціональних відносин, існує необхідність усунення неузгодженості у певних поняттях у Конституції України, зокрема у понятійній суперечності, недостатньої узгодженості термінів та непослідовності засадничих документів.

Назріла потреба внесення змін до Конституції України з метою усунення неузгодженості окремих положень у сфері етнонаціональної політики, зокрема у питаннях понятійної суперечливості і непослідовності засадничих документів, недостатньої узгодженості термінів законодавчої бази у сфері міжнаціональних відносин, наявності правових колізій [22].

1.1. Аналіз джерельної бази дослідження

У працях науковців О.Анонюка, Ю. Бисаги, М. Вавринчука, К. Вітмана, В. Євтуха, В.Котигоренка, І. Кресіної, І. Кураса, О. Кривицької, О. Майбороди, М.Панчука, С. Римаренка, М. Товта та інших вчених можна знайти різні ступені аналізу етнонаціонального законодавства та етнонаціональних відносин.

Найперші роздуми науковців у розрізі етнополітичних моделей були опубліковані у 1992 – 1993 рр. у статтях В. Євтуха, М. Панчука, І. Кураса, О. Майбороди та ін.

Станом на 2022 рік налічується десять опублікованих законопроектів (вісім з яких були зареєстровані у Верховній Раді України) про концептуальні засади державної етнополітики, але жоден із них не набув статусу закону через значні розбіжності у позиціях розробників, законодавців громадських організацій етноспільнот [50] .

В зазначених законопроектах можна виділити як спільні та і відмінні риси. Усі законопроекти містять у собі прагнення до об'єднання української нації, підтримку та розвиток національних меншин як і подальшу їх інтеграцію до українського суспільства. Принципи, які є фундаментом документів і становить різницю між ними. Одні містять у собі ідею забезпечення колективних прав, разом з тим інші закликають до забезпечення індивідуальних прав людини і громадянина. Основною перешкодою, яка унеможливило ухвалення проектів є відсутність єдиної думки серед категорій і понять. Такі поняття як «корінні народи», «автохтонні народи», «національні меншини», «етнічні меншини», «національно- культурна автономія» та ін. Не знаходять єдиного тлумачення серед науковців, експертів, а також представників громадських організацій.

У 1994 році група науковців на чолі з С. Римаренком розробила модель теоретико-методологічних та політико-правових засад етнонаціональної політики держави. «Теоретико-методологічні та політико-правові засади етнонаціональної політики (Модель)» [85] є результатом роботи вчених. Велика увага у дослідженні приділяється визначенню термінів, що дає змогу визначити принципи самої етнонаціональної політики, її головну мету та завдання. Значна увага була приділена механізмам здійснення етнонаціональної політики, моделювання етнополітичних відносин, інформаційному забезпеченню державної політики в етнонаціональній сфері. Модель стала базою для першого проекту Концепції державної етнонаціональної політики, який був поданий на розгляд Кабінету Міністрів України у 1995 р. Відповідно до Концепції етнополітика базується на основі врахування етнічних та національних інтересів, їхнім узгодженням та врахуванням у стратегічному розвитку країни. Як зазначає С. Римаренко «цей проект Концепції є втіленням принципово нового підходу, нового бачення етнічного та етнонаціонального поля України, що базується перед усім на цивілізаційно-гуманітарному мисленні. Вперше етнос (нація), держава і особа розглядаються у цілком новому ракурсі, а саме як їхньої життєдіяльності та у процесі суверенізації, самоорганізації. Концептуально об'єднано права людини та громадянина (у тому числі національні), права нації

та права національних меншин» [85]. Автори дослідження відмовилися від культурницького підходу. Натомість широко артикулюють права нації на самовизначення. У концепції рбється акцент на національно-державницькій парадигмі. Ця виходить з того, що в Україні має здійснюватися народний, національний та державний суверенітет.

Через постійну тодішню нестабільність, зміну урядів, парламентські та президентські вибори тощо, роботу над цим проектом так і не вдалося завершити. Документ не був поданий на розгляд Верховної Ради України. Але незважаючи на це, наукова робота у цьому напрямку продовжилась. У серпні 2000 року Кабінетом Міністрів України проект Закону України «Про концепцію державної етнонаціональної політики України» № 6016 був зареєстрований у Верховній Раді України [82].

Законопроект визначав зміст етнонаціональної політики України як міжнаціональну згоду з урахуванням етнічного розмаїття. Механізмом реалізації такої політики визначались державні програми, що націлені на довгострокові та пргнозовані етносоціальні процеси, взаємодію та співпрацю між уповноваженим урядовим органом державного управління й іншими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадських організацій національних меншин з іншими державами і відповідними міжнародними організаціями. Через доволі загальний опис механізмів реалізації, не можна було чітко зрозуміти та забезпечити реалізацію етнонаціональної політики. Зокрема через це, у червні 2000 року законопроект відкликали з Верховної Ради України.

У 2004 році у Верховній Раді України було зареєстровано черговий законопроект Концепції державної етнонаціональної політики № 5659 [29]. Ініціатором знову виступив Кабінет Міністрів України. Основний зміст цього законопроекту відповідав попередньому, хоча містив і дещо нове. З'явився акцент на інтеграцію до Європейського Союзу, зокрема це зазначалося в пункті про адаптацію законодавства України до законодавства ЄС, а серед завдань державної етнополітики зазначалось поглиблення інтеграції до Європейського Союзу.

Цей законопроект так само отримав суттєві зауваження у відсутності уніфікованого вживання термінології, недостатня узгодженість понятійно-термінологічного апарату Концепції з термінологією Конституції України, брак системності у викладі низки положень тощо [50]. Відповідно у першому читанні законопроект відправили на доопрацювання, а згодом відклали.

Третій варіант Концепції етнонаціональної політики є результатом співпраці науковців, представників державних установ та організацій національних меншин. Зокрема, до складу робочої групи увійшли В. Євтух, О. Майборода, В. Нахманович, Р. Чубаров, Н. Беліцер та ін.

Проект Концепції підготовлено у рамках ініціативи «Концептуальні засади етнонаціональної політики України: між теорією і практикою», що здійснювалася за програмою «Радники з державної політики на підтримку реформ в Україні» за сприяння Канадської агенції міжнародного розвитку та під егідою Канадського бюро міжнародної освіти. Законопроект за № 7615 було зареєстровано у Верховній Раді України у червні 2006 року за ініціативи народного депутата Р. Чубарова [50].

Основним моментом, через який цей третій проект Концепції державної етнополітики вважається кращим є те, що тут вже чітко актуалізуються поняття «етнічна спільнота», «національна більшість», «меншина в меншині», «національна меншина», «корінний народ», «етнічна група», «національно-культурна автономія» тощо. Основою етнонаціональної політики визначається принцип поліетнічності та полікультурності, недопущення примусової асиміляції та акультурації етнічних спільнот. Відповідно тоді стала можливою розробка уніфікованої понятійної бази, що могло якісно вплинути на процес оновлення законодавства. Але головне науково експертне управління віднесло до недоліків велику увагу, що була приділена саме вирішенню проблем національних меншин і корінних народів. До суттєвих мінусів також було додано відсутність у Концепції належної чіткості у термінології. Отже за результатами розгляду в першому читанні проект Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» рекомендувалося прийняти за основу, а в

подальшому із проектів № 7615 та № 5659 розробити єдиний проект з урахуванням висловлених зауважень та пропозицій. Серед пропозицій містилися й такі: у процесі доопрацювання проекту Концепції передбачити розробку проекту Закону України «Про депортовані, переселені за національною ознакою та малочисельні народи», внесення змін та доповнень до ряду мовних законів України «Про мови в Україні» та «Про національні меншини в Україні» [8].

У 2006-2008 роках, саме у час спекуляцій довкола «мовного питання» було підготовлено одразу два проекти Концепції державної етнополітики під головуванням В. Котигоренка. Особливого загострення усе набуло у період ратифікації Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин або «мовних рішень» ряду обласних і міських рад півдня та сходу України. Пояснювальна записка до законопроектів містила застереження щодо виникнення правових колізій, які в подальшому можуть перости у суспільний конфлікт. Тому , рамковий політики-правовий акт у сфері міжнаціональної політики міг би стати рішенням та визначити параметри впровадження впровадження у національне законодавство норм і термінології міжнародного права, аби впровадити принципи подальшого законотворення [71]. Пояснюванню термінів приділяється додаткова увага у записці, зокрема пояснюються поняття «національні меншини» та «корінні народи». Роз'яснення терміну «національні меншини» у законопроекті подано відповідно до Закону України «Про національні меншини», але з уточненням, що встановлює обмеження в його застосунку до окремих національно самобутніх груп у складі населення України. Щодо терміну «корінні народи України», то його дефініція дає змогу самоідентифікуватися громадянам з числа чотирьох автохтонних національно самобутніх груп населення України – українців за національністю, кримських татар, караїмів та кримчаків [71]. Базу концепції проекту становила рівність прав громадян з пріоритетом прав особи і громадянина при забезпеченні як індивідуальних так і групових прав і свобод.

Продовжив розвивати документ В. Котигоренка Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, залучивши

науковців Інституту демографії та соціальних відносин НАН України і Національного інституту соціологічних досліджень. У вересні 2008 законопроект з назвою «Стратегія державної етнонаціональної політики» внесли на розгляд Верховної Ради України.

У цьому документі автори відходили від пропонування концепцій, натомість зазначаючи саму Стратегію державної етнонаціональної політики України. Намагаючись уникнути попередніх недоопрацювань, розробники доповнили вже наявні механізми реалізації етнополітики В. Котигоренка реальними прикладами загроз національній безпеці та внутрішніми і зовнішніми викликами. Отож основними здобутками цього проекту Концепції стало:

- визначення термінів, що відповідає українським реаліям;
- визначені параметри впровадження в законодавство норм та термінології міжнародного права;
- розроблені концептуальні засади подальшої законотворчої діяльності.

Але і цей законопроект було повернуто на доопрацювання через зауваження науково-експертного управління. На думку фахівців термін «стратегія» не підтверджується ні змістом, ні конкретно спрямованістю законопроекту. Питання викликало і дублювання деякими положеннями норм Конституції та чинних законів України. Остаточна думка сформувалася як така, щодо документу має «публіцистичний і заполітизований характер» [9].

У грудні 2008 року Кабінет Міністрів України падав парламенту на розгляд свій проект, головною метою якого було адаптація нормативно-правової бази у сфері міжнаціональних відносин у відповідність до Конституції України та відповідних міжнародно-правових документів. Основою послужили Конституція України, Закони України «Про національні меншини в Україні», «Про біженців», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», а також інші законодавчі акти та міжнародні договори. Концептуально та не тільки законопроект 2008 року був схожий на один з попередніх 2004 року. Подібною є основна засада «сприяння загальнонаціональній консолідації українського народу», а також деякі положення подекуди були дослівно повторені. Не

дивлячись на це документ також не пройшов перевірки Головним науков-експертним управлінням. До зауважень було віднесено недостатню узгодженість законопроекту з Конституцією та іншими чинними законами України. До неоопрацювань віднесли і те, що бракувало принципово важливого розділу у такого роду документах як чинна законодавча база у відповідній сфері.

Можна зробити висновок, що ані декларативні і формалізовані урядові проекти, розроблені в наукових установах не задовольняли законодавців. Робота на Концепцією державної політики розуміє під собою довготривалий процес в основному в частині формування етнонаціонального законодавства, але разом з тим законодавча база у сфері етнонаціональних відносин не вдосконалилася.

На думку К. Вітмана причини такого стану речей полягають у домінуванні «політичного перфекціонізму» як методологічного підходу в напрацюванні Концепції державної етнонаціональної політики». Як наслідок, виникає замкнене коло – проект Концепції етнонаціональної політики одного з суб'єктів або об'єктів відхиляються іншими учасниками законодавчого процесу в етнонаціональній сфері через підозри у заангажованості, переслідуванні власного інтересу, наданні певним проблемам гіпертрофованої уваги за рахунок інших питань [12]. З огляду на це можна сказати, складова творчості політичної суб'єктності не сприймається українськими законодавцями.

У 2010 році Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України в особі І. Кресіна, Л. Лойко, В. Явір представили черговий варіант Концепції державної етнополітики. Основні зауваження у цьому варіанті Концепції до попередніх були у тому, що попередні автори не врахували сучасний етап державотворення та реалій етнонаціональних відносин у ньому, а також зарубіжний досвід та міжнародне право.

У цьому проекті концепції етнополітика складає частину державної політики, яка має на меті врегулювати етнонаціональні відносини. А власне сама Концепція висвітлює загальні положення про мету, принципи та завдання діяльності органів державної влади. Проект Концепції під керівництвом І. Кресіної містить у собі розділ з визначенням понять, але головною відмінністю

є відсутність поняття «етнічна група». Разом з тим у розділі пропозицій щодо вдосконалення законодавчої бази є пункт про внесення змін до Конституції України внаслідок вилучення поняття «корінний народ». Головною відмінністю від Концепції державної етнополітики зразка 2008 року є пропозиція приведення нормативно-правових актів у відповідність до Концепції, а не навпаки[45].

Свій проект Концепції із врегулювання сфери етнонаціональних відносин у 2012 році представив Меджліс кримсько-татарського народу. Відповідно до проекту Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики» № 10152 «Концепція державної етнополітики є правовим актом, що визначає зміст і спрямованість дій держави в етнополітичній сфері та який має бути покладений в основу удосконалення чинного і формування нового законодавства, вдосконалення міжетнічних відносин.»[81] Наведена концепція вміщала доволі опрацьований категоріальний апарат, наприклад наводилося тлумачення понять «корінні народи» та «етнічна група». До корінних народів відносилися кримські татари, караїми, кримчаки. В свою чергу до етнічних груп відносилися ті етнічні спільноти, що сформувалися на території України за радянського періоду та після здобуття незалежності.

Щоправда цей проект Концепції спричинив багато питань стосовно об'єктивності понять. До прикладу, на думку К. Вітмана термінологічний апарат і є найбільшим недоліком цієї Концепції. Власне категоріальний апарат є ознакою саме він свідчить про бажання однієї з меншин покращити своє становище та підвищити свій статус порівняно з іншими етнічними групами або титульним етносом.[12] За такою логікою виходить, що представники кримськотатарської національної меншини проектом своєї Концепції пропонують підвищити свій статус.

У той самий період Верховна Рада України зареєструвала законопроект за №10152-1, що було зніційовано Кабміном [43]. Багато хто погоджується, що цей урядовий проект є заангажованим. Підтвердженням є визначення української нації у ньому. Роль нації зводилася до того, що вона дала назву державі. Ще одним промовистим підтвердженням є пояснювальна записка, у якій вказано

«зауваження національної академії наук враховані частково» [70]. Але якщо розглядати урядовий проект Концепції етнополітики зразка 2012 року загалом, то можна знайти багато аналогій з проектами 2004 та 2008 років, зокрема подібні структури та положення.

Обидва законопроекти було відкликано у грудні 2012 року, а у липні 2013 було представлено та зареєстровано вдосконалену Концепцію Меджлісу кримсько-татарського народу [42]. Можна знайти багато співставних речей у цьому проекті концепції, а також у проекті, що був розроблений у 2005 році. Зокрема можна виділити орієнтири державної етнополітики: на національні меншини, корінні та національну більшість. Основним терміном концепції визначався термін «етнічна спільнота». У свою чергу, термін «етнос» не є коректним, оскільки він має застосовуватися до окремих народів, а не до спільнот, що мають свій етнічний кістяк в інших країнах. На думку авторів, з основою терміна «етнос» Концепція включала б у себе етнічних українців, кримських татар, гагаузів, караїмів та кримчаків. У той час як термін «етнічна спільнота» охоплює національні меншини, іммігрантські групи, репатріанти тощо. Відповідно до до норм Конституції України проект Концепції містить термін «корінний народ», але й термін «етнічна група» [42] також зберігається, що відсилає нас до попереднього законопроекту, що подавався Меджлісом кримсько-татарського народу. Автори розглядали України у процесі формування поліетнічної нації, у той же час українська нація визначається ними як поліетнічна. Звідси випливають застереження, що містяться в проекті Концепції стосовно спроб пертворити цей процес шляхом асиміляції громадян України: «усунення намагань з боку державних органів обмежитися забезпеченням індивідуальних потреб, ігноруючи групові вимоги, паритетності між індивідуальними та колективними правами» [42]. До особливостей цього проект Концепції варто додати те, що до механізмів реалізації державної етнонаціональної політики були додані дії з її наукового забезпечення.

Однак науково-експертне управління Верховної Ради України висловило ряд зауважень щодо цього проекту закону. Найперше варто відмітити те, за

висновками аналізу Концепція не може надання її положенням законності, оскільки жодне з них не містить приписів нормативного характеру. Увагу привернуло також те, що до визначення терміну «корінні народи» включено тільки кримських татар, караїмів та кримчаків, але не включено український народ. Невідповідність деяких положень чинному законодавству також відноситься до недоліків. А серед головного варто виділити те, що незгоду експертів Головного науково-експертного управління викликало те, що дана Концепція є обов'язковим документом до дотримання при підготовці та прийнятті законів, підзаконних актів, урядових та регіональних програм з питань етнополітики [10]. Відповідно до цього у листопаді 2014 року законопроект було відкликано з парламенту.

У 2015 році Міністерство культури України представило до публічних обговорень новий проект Концепції державної етнонаціональної політики України [35]. Головна роль у цьому проекті відводилась визначенню концептуальних засад та правовому забезпеченню етнонаціональної політики. Але і цей законопроект не було підтримано Верховною Радою.

Усі наведені вище результати роботи мають спільне та відмінне. Щодо спільного варто відмітити прагнення забезпечити гартування української нації та гарантування розвитку національних меншин, їхню інтеграцію. Проте принципи, на яких базуються концепції, роблять їх відмінними. Частина з них сповідує теорію забезпечення колективних прав. Інші ж виходять з пріоритетності забезпечення індивідуальних прав людини. Хорошим прикладом тут може бути порівняння проектів О. Майбороди №7615 від 06.06.2005 року та В.Котигоренка 2006 рік.

Основним наріжним каменем, що завадив ухваленню проектів стала відсутність єдиної думки щодо категорійно-понятійного апарату, а інколи його цілковита відсутність. Прикладом може слугувати відсутність спільної думки між науковцями та експертами щодо таких понять як «корінні народи», «автохтонні народи». «національні меншини», «етнічні меншини» тощо. Частина науковців давно загострює увагу політиків на недоцільності вживання в

нормативно-правових актах категорії «корінні народи». Такої ж думки дотримується Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, який переконаний, що відсутність розуміння терміну «корінні народи» прослідковується і у запропонованій ними Концепції етнополітики [72]. Разом з тим Л. Нагорна (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) наводить висновок, що сучасна тенденція до підміни понять одночасно посилення політичними спекуляціями, перетворює дискусії про «корінні народи» у гострі суперечки [56]. Недостатньо опрацьованим лишається мовний аспект етнополітики держави.

Основними проблемами щодо ухвалення Закону України «Про концепцію державної етнополітики» є брак та відсутність стратегічних підходів до формування та втілення єдиної державної публічної політики. Спільної ідеї та підходу не мають органи державної влади, місцевого самоврядування, науковці, експерти та громадянське суспільство. Одним з рішень може стати реформування системи законодавства у сфері наукового спрямування України, зокрема через адаптацію до нормативно-правових актів Європейського союзу у сфері прав захисту людини і громадянина, науки, технологій та інновацій.

Наразі актуальним є прийняття у Верховній Раді Закону України «Про концепцію державної етнонаціональної політики України». Основами цього закону мають відповідати сучасності, а засади мали б під собою модель співпраці та партнерства між громадянським суспільством і державою. Нова редакція закону має максимально сфокусуватися на взаємодії та участі органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також інститутів національних меншин задля вироблення етнополітики у регіоні. Варто також зазначити у законі механізми а процедури, що рішення щодо національних меншин повинно узгоджуватися місцевою владою з дорадчим органом та експертами. А до прийняття рішення в міжнаціональній сфері мають долучатися представники громадських організація національних спільнот.

Варто також розробити механізми контролю за імплементацію напрацьовань представників громадянського суспільства. Такі рекомендації та

резолуції, що розроблені в рамках конференцій, форумів, круглих столів тощо не можуть бути втрачені. Аби вдосконалити системний механізм реалізації юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством, необхідно підготувати та прийняти Закон України «Про порядок залучення громадських об'єднань до процесу формування і реалізації державної політики в Україні». Окремо окреслити варто правовий статус інститутів громадянського суспільства, а також форми взаємодії з владою, і головне – присвоїти статус суб'єкта державної етнонаціональної політики. Під час розробки проекту Концепції не варто нехтувати постійним діалогом з представниками громадських об'єднань, які діють у полі захисту прав етнічних спільнот. Уваги потребує і рівень довіри національних громад до держави. Цей рівень необхідно підвищувати, просуваючи громадські ініціативи, що мають у собі ідею національної єдності. Це варто робити через інституції, що мають великий рівень довіри у суспільства, наприклад, ЗМІ, релігійні, громадські організації тощо.

За період 1995-2020 років виокремилися два підходи до формування документу, що регулював би етнонаціональну політику. Один підхід можна назвати «науковим», а інший «урядовим» відповідно до авторів документів. У двох підходах було спільна зосередженість на суб'єктах етнонаціональної політики, тобто державі та органах влади, натомість значно менша роль відводилася об'єктам етнонаціональної політики – етноспільнот. Заразом більшість проектів містили вимогу, що у розробці державної етнонаціональної політики мають брати участь всі учасники процесу, аби вдосконалити законодавство у сфері етнонаціональної політики, у тому числі редакції Закону «Про національні меншини в Україні», Закону «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», мовного законодавства та тощо. Але більшість з них не можуть бути ухвалені до прийняття Закону України «Про Концепцію державної етнополітики». З цього можна зробити висновок, що існує нагальна необхідність задіяти зусилля національної правотворчості для вдосконалення законодавства й усунення колізій, а також позбутися

невідповідностей щодо європейських міжнародно-правових стандартів захисту прав національних меншин.

Ухвалення Концепції державної етнополітики, в основі якої будуть кращі світові практики у відповідності до українського контексту, є нагальним ще й через те, що частина територій України є окупованими. Окупаційна адміністрація проводить не лише ідеологічну обробку населення, а й штучно заміну етнічного складу населення (особливо АР Крим). Повернення тимчасово окупованих регіонів є неменучим, відповідно майбутні проекти Концепції державної етнополітики України мають містити окремі положення про особливості її здійснення на реінтегрованих територіях.

РОЗДІЛ 2

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ

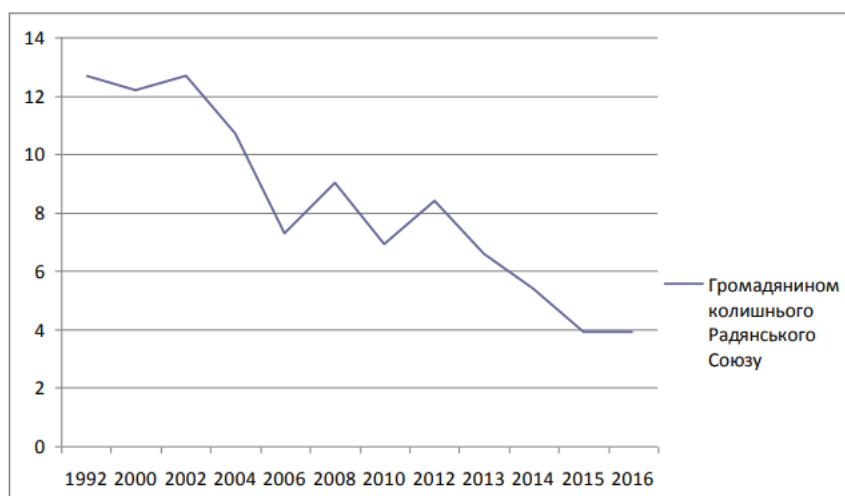
2.1. Динаміка етнонаціональної карти України в період незалежності

Осьовою характеристикою українського соціуму є його полікультурність. Це не передбачає просте співжиття людей різних національностей, а взаємодію, враховуючи всі суперечності та регіональні, культурні та релігійні відмінності. Тут полікультурність виступає фактором підтримки у багатовимірному соціумі. Ознаками, що допоможуть виміряти сучасний стан українського соціуму є маркери соціальні орієнтації в соціологічних, демографічних, регіональних, мовних, етнічних тощо.

Матеріали Державної служби статистики України свідчать про те, що кількість населення в Україні зменшилася, відповідно змінилася структура суспільства. У 1990 році кількість населення становила 51 млн 838,5 тис. осіб. А Всеукраїнський перепис населення у 2001 р. показав скорочення до 48 млн 457,1 тис. Наразі тенденція зберігає негативний характер. На сьогодні великий вплив на ситуацію становлять міграційні процеси, що більшою мірою спричинені військовими діями. Ще з початком війни у 2013 р., за офіційними даними в Україні проживало 45 млн 553 тис. осіб, а в 2017 р., 42 млн 584,5 тис. (не враховувалися тимчасово окуповані території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) [19]. З початком повномасштабного вторгнення за даними ООН з України виїхало 12,5 млн. Українців, з них додому повернулося 5 млн. осіб [107]. Внутрішні міграційні процеси є найбільшими за весь період незалежності. Число внутрішньо переміщених осіб складає 6,9 млн. осіб на серпень 2022 року [53]. Вплив на етнонаціональні процеси є в тому, що люди, які були змушені залишити свої домівки, нині істотно змінюють культурну мапу України, додаючи в регіони свого перебування нові досвіди співжиття, власні традиції, культурні практики.

Важливим чинником для формування етнополітики є символи ціннісні, символічні образи, що присутні у суспільстві. Зокрема мова йде про радянські

ідентичності дезінтегративний вплив. Розбудовування радянського триває досі і у пострадянський час. Доказо цьому слугують факти використання відповідних символічних ресурсів у російськоукраїнському протистоянні. З одного боку, організовані, інколи стихійні зусилля в українському суспільстві зламати концепт «радянського народу», маргіналізували цілі соціальні прошарки. Але з іншого боку деякі потуги російської пропаганди реанімували міфи та настольгійні настрої за радянським минулим. Але за свідченнями соціологічних опитувань, така ідентифікація втрачає поширеність, що доводить рис. 1.1 [102].

Рис. 1.1. Ким Ви себе передусім вважаєте?* (%)

За спостереженнями можна зробити висновок, що у 1992 р. громадянами Радянського Союзу себе вважали 12,2% опитаних, а в 2015 р. та далі таких було 3,9%. Якщо далі роздивлятися графік, то можна простежити лінійну тенденцію у 2008 та 2012 рр., коли число з радянською ідентичністю збільшувалося.

Не є секретом, що український етнос зазнає частих змін через дію політичних чинників. Тезами, що це підтверджують є «постколоніальний синдром», «посттравматичне» світосприйняття, локальний патріотизм. Це підтверджують історичні епізоди етноциду з боку інших держав. Прикладом можуть слугувати заборона православ'я за часів Речі Посполитої; переслідування української мови Росією; полонізації, румунізації, мадяризації на різних етапах; насадження комплексу меншоваторсті; пролетарський інтернаціоналізм тощо.

Тож варто звернути увагу на те, що у перше десятиліття незалежності України науковці наголошували на акцентуванні уваги на етнічних українцях, стимулюванні відродження української етнічності; пошуку оптимального балансу задоволення запитів титульної нації та меншин. Це все є наслідком проблем розвитку української нації. У цьому ключі В. Євтух говорить про проблеми та виклики окремих регіонів, де процеси денаціоналізації мали сильний вплив на свідомість українців, зокрема мова йде про східні регіони та Крим. Ці області зазнавали загроз розвитку української етнічності вже на рубежі століть [13].

Одним з важливих факторів формування та консолідації політичної нації є рівень ціннісно-орієнтаційної єдності.

Якщо звернутися до перепису населення 1989 р., то в Україні проживало 51 452 034 осіб. Українцями називали себе 72% мешканців, а найбільшою національною меншиною були росіяни – 22%. Щодо представників інших національностей, то їх відсоток не перевищував 1% населення на території УРСР. Щодо мови, то українську вважали рідною 64,7% громадян, російську – 32,8%.

Перший Всеукраїнський перепис населення показує нам, що на 5 грудня 2001 р. в Україні мешкали представники близько 130 національностей та народностей: українців – 37,5 млн осіб (77,8%), росіян – 8,3 млн осіб (17,3%), білорусів – 276 тис. (0,4%), молдован – 259 тис. (0,5%), кримських татар – 248 тис. (0,5%), болгар – 205 тис. (0,4%), угорців – 157 тис. (0,3%), румунів – 151 тис. (0,3%), поляків – 144 тис. (0,3%), євреїв – 104 тис. (0,2%), вірмен – 100 тис. (0,2%), греків – 91 тис. (0,2%), німців – 33,3 тис. (0,1%), ромів – 47 тис. (0,1%), азербайджанців – 45 тис. (0,1%), грузинів – 34 тис. (0,1%), гагаузів – 31,9 тис. (0,1%). Ще 177,1 тис. (0,4%) складали інші національності, що проживали в Україні [75].

Чисельність українців у загальній структурі населення, порівняно з 1989 р., збільшилася на 5,8%. Наступне місце за кількістю займають росіяни, але їх питома вага зменшилася з 1989 р. на 4,7%. Найменша чисельність українців була в АР Крим (24,3%), а найбільшою у Тернопільській області - 97,8%. В Донецькій та

Луганських областях росіяни були переважаючою меншиною (відповідно, 38,2% та 39,0%), у Чернівецькій області – румуни (12,5%) та молдовани (7,3%); в Одеській області – росіяни (20,7%), болгари (6,1%) та молдовани (5,0%); у Закарпатській області – угорці (12,1%) [75]. Соціологічні опитування, точніше їх результати показують нам тенденції, що сприяють змінам етнічної картини в Україні. Зокрема варто розглянути комплексне дослідження, що було здійснено Центром Разумкова у 2017 р. Результати показували, 92% тих, хто взяв участь вважали себе етнічними українцями 6% – етнічними росіянами, ще 1,5% представниками інших етносів. За результатами викремилась тенденція збільшення частки респондентів, які ідентифікують себе як етнічних українців. Основним фактором є зниження віку опитаних (від 87% серед тих, кому 60 і більше років, до 96% серед тих, кому від 18 до 29 років).

У той самий час, показовим є зниження частки етнічних росіян (з 10% до 3%). Визначають етнічну ідентичність й інші показники. Наприклад, якщо серед етнічних українців 77% визначають свою приналежність лише до однієї національності, то серед етнічних росіян – 39%, одразу до двох або кількох національностей – відповідно, 10% і 30%. Понад 68% опитаних вважають рідною мовою українську, 14% – російську, 17% – однаковою мірою українську й російську, 0,7% – інші мови. У розрізі регіонів: у західному регіоні українську мову вважають рідною 93% респондентів, у Центральному – 84%, у Південному – 42%, Східному – 36%, на Донбасі – 27%. Частка тих, хто визначає рідною мовою російську, складає, відповідно, 2%, 6%, 31%, 24% і 42%, рівною мірою українську та російську – 3% (Захід), 10% (Центр), 26% (Південь), 38% (Схід) і 29% (Донбас) [62].

В загальному у свідомості українців становлять перевагу позитивні етнічні автостереотипи. За результатами оцінки якостей, етнічні росіяни мало відрізняються від етнічних українців, в основному приписують їм позитивні якості [62]. Але статистика та соціологічна інформація допомагає нам розібратися з пропорціями та значеннями, але для розуміння сутнісного наповнення умов та якості життя етнічних меншин необхідно звернутися до

більш широкої джерельної бази. Кожна меншина має сприйматися через актуальні проблеми, які з'являються під впливом різних обставин, зокрема компактності проживання, умов імміграційного законодавства в країні, де проживає значна частина народу; задоволення політичних, матеріальних, релігійних, культурних, мовних потреб; самопозиціонування, усвідомлення меншиною своїх суспільних прав та обов'язків, своєї ролі та позиції в межах політичної нації тощо. Навіть зазначені характеристики вказують на суттєві відмінності, що відтак сприяють формуванню портрету кожної з національних меншин України.

Майже завжди наведені характеристики досліджують у комплекті, що у свою чергу допомагає краще зрозуміти етнічну «строкатість» України. Прикметним та специфічним є врахування інтересів національних громад, які проживають в Україні, у рамках розвитку державної мови. Така ініціатива знайшла місце у коментарях Міністерства освіти і науки України (щодо офіційного висновку Венеційської комісії про відповідність мовної статті Закону «Про освіту»). Задля подальшого налагодження діалогу із представниками національних меншин та усіх зацікавлених сторін у контексті мовного питання в освіті та для сприяння збереженню культурної спадщини, МОН України звернулося з ідеєю окремих моделей навчання у школах з мовами меншин. Ці моделі мають бути сформовані відповідно до освітніх потреб дітей різних національних меншин. Зокрема мають бути враховані три критерії: вразливість мови; мовне середовище, у якому проживає меншина; мовна група, до якої належить відповідна мова [67].

Відповідна перша модель розрахована для підтримки вразливих мов, що не мають власної держави для розвитку, а також для тих, хто не перебуває у відповідному мовному середовищі, наприклад, кримські татари. Щодо другої моделі, то вона націлена на національні меншини, чия мова належить до тих, якими спілкуються у Європейському Союзі. Але ця модель у свою чергу може мати два варіанти залежно від мовної групи та середовища проживання. Отож перший варіант для тих, чия мова є із слов'янської мовної групи та тих, хто

проживає у переважно українськомовному середовищі, прикладом є польська, словацька, болгарська меншини. Другий варіант підійде для тих, хто є представниками інших мовних груп та які переважно проживають у середовищі рідної мови і потребують вивчення української мови, наприклад, румунська, угорська громади. Третя модель буде застосовуватися для тих меншин, чия мова належить до однієї мовної сім'ї з українською. Такою є російська. Відповідно діти, чією материнською мовою є російська, без великих труднощів вивчають українську, але разом з тим вони у своєму побутовому житті більше перебувають у російськомовному середовищі, наприклад, комунікація у родині, спілкування на вулиці, перегляд фільмів та телебачення. Ледь не єдиним місцем, де вони використовують державну мову є школа [67].

Описана вище градація буде зв'язки між освітнім і культурним рівнем життя в етнічних громадах. Вона покладається як на можливі загрози ззовні, так і на способи вирішення внутрішніх недоліків системи збереження етнічної самобутності та підтримки державної мови.

2.2. Основні етапи формування та реалізації етнонаціональної політики

Протягом перших років незалежності здобутками України можна вважати усвідомлення значущості етнополітичного дискурсу у науковому середовищі, серйозні кроки з розвитку інфраструктури сучасної етнополітичної науки, об'єднання дослідників довкола потужних міждисциплінарних проєктів, що сприяли як створенню фахових досліджень, так і інституцій, що мали б роз'яснити сутність, виклики і перспективи етнополітичного розвитку в Україні. Наукові доробки знайшли своє відображення у державотворенні. Ризики того, що у складних суспільно-політичних реаліях можливості суспільної консолідації поза етнічними контекстами або ж на засадах етноцентризму є загрозливою, підштовхували врахувати етнополітичні особливості у законодавстві та нормативно-правових актах.

Якщо проаналізувати наукові дослідження та практики державотворення на початку незалежності, це дозволить виокремити розвиток політичної нації в етнополітичному вимірі. Зокрема й ті, що за ціль ставили розробку важливих рішень у етнонаціональній сфері й механізмів їх реалізації у політико-правовій площині:

- розробка докладної нормативно-правової бази регулювання етнополітичних процесів та гуртування української політичної нації;
- виокремлення стратегічних візій та оперативних заходів етнополітики з забезпечення управлінського процесу, контролю, арбітражних обов'язків, правового нагляду у сфері запобігання етнонаціональним конфліктам;
- забезпечення принципу рівноправності;
- забезпечення державного регулювання мовного, освітнього, культурного питань, що буде відповідати поточним викликам та демократичним цінностям;
- створення та підтримка відповідних умов для самоорганізації етнічних спільнот, їх участі в державотворчих процесах, вільного зв'язку з титульними націями;
- створення необхідних умов виборчого процесу, який би забезпечував представлення інтересів у тих державних органах, що беруть участь у формуванні етнополітики;
- регулювання міграції та захист прав мігрантів;
- вироблення та підтримка варіантів форм взаємозв'язків з українською діаспорою закордоном;
- системна протидія шовінізму, сепаратизму, національному екстремізму тощо.

Варто зазначити, що на становлення та розвиток етнонаціональних процесів мають вплив не лише внутрішні, а й світові тенденції.

В цьому розрізі важливими фактами, що повпливали на політикоправові рішення, були міжнародно-правові документи, що були прийняті у першій половині 1990-х рр., а саме: Декларація ООН про права осіб, що належать до

національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (18.12.1992 р.) [15], Рамкова конвенція про захист національних меншин (1.02.1995 р.) [83] та інші. Ці документи, що прийняті міжнародною спільнотою не лише вкотре продемонстрували спільні для всього західного світу демократичні орієнтири орієнтири щодо рівності великих і малих націй, а також зусилля із заохочення та розвитку поважання прав людини та основних свобод без розділення на раси, статі, мови та релігії, але разом з тим визначили основні напрями розвитку на першому етапі незалежної Української держави. Це слугувало поштовхом до перегляду нормативно-правових засад регулювання етнополітичних відносин в Україні.

Декларація ООН обрисовує зміст «національної політики» як такої, що «планується та здійснюється за належного врахування законних інтересів осіб, що належать до меншин». Відповідно до документу держави беруть на себе обов'язання захищати існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин. А також сприяти та всіляко заохочувати створення умов для розвитку цієї самобутності; застосовувати належні законодавчі та інші кроки для досягнення цих цілей [14].

У Рамковій конвенції «Про захист національних меншин» містить, які становлять ключову роль й для українського етнополітичного простору: досягнення більшого єднання між етносами, народами і державами; забезпечення стабільності, демократії та миру на континенті; розбудова демократичного суспільства; створення та підтримка умов для виявлення, збереження та розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кожної особи; підтримка толерантної Європи, зокрема, співпраця між державами, транскордонне співробітництво між місцевою та регіональною владою, яке не несе шкоди устрою, територіальній цілісності, національному суверенітету держав, але в свою чергу сприяє ефективному захисту національних меншин за допомогою національного законодавства та комплексної державної політики [83].

Ці та інші міжнародні документи знайшли своє втілення у Конституції України, законодавчих актах, постановах Верховної Ради України, указах і розпорядженнях Президента, рішеннях Кабінету Міністрів України, інших нормативних документах. Зокрема мова йде про «Декларацію прав національностей України» (1991 р.) [15], Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.) [27], Закон України «Про громадянство» (2001 р.) [24], Закон України «Про біженців» (2001 р.) [23], Закон України «Про імміграцію» (2001 р.) [26] та інші. Наразі це є далеко не повним переліком, що закладає основу національного законодавства про етнополітику.

Основним визначальним фактором розвитку етнополітичних процесів в Україні стало ухвалення Конституції України й імплементація її норм у законодавче й нормативно-правове поле. Визначення ключових для етнополітичного розвитку приписів і норм відбувалося поступово.

Закон України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 р., є одним з перших періоду незалежності. Цей Закон чітко артикулює державне визначення, за яким громадянином України є всі без винятку особи «незалежно від походження, соціальномайнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять» [24]. Але цей Закон втратив чинність за Законом № 2235-III від 18.01.2001 р. та підкреслив такі принципи як: єдине громадянство, запобігання виникненню випадків безгромадянства; неможливість позбавлення громадянина України громадянства України; рівність перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України; збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України [25]. Перший закон зробив можливим повернення багатьох людей до України у період здобуття незалежності.

Доволі вагомим кроком у розрізі закріплення міжнаціональних відносин на конституційному рівні в Україні стало проголошення 1 листопада 1991 р. «Декларації прав національностей України». Це просигналізувало представникам різних національних груп та етносів про демократичний курс

Української держави. Цей документ також став суттєвим початком подальших нормотворчих рішень в Україні. Але варто зазначити, що багато науковців говорять про контроверсійні положення Декларації, зокрема, стосовно мовного питання [4].

До того ж, своєчасність документа визнається одноголосно та знаходить своє обґрунтування у складному та мало предбачуваному періоді структурних перетворень на всьому пострадянському просторі. Україні у ліберально-демократичному дусі давала гарантії всім «народом, національностям і національним групам і громадянам України», які проживають на її території, рівні права, забороняла дискримінацію за національною ознакою, надала всім право вільно користуватися рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, при чому окремо право «вільного користування російською мовою». Декларація також підтверджує та гарантує право на сповідування власної релігії, використання національної символіки, святкування національних свят, створення культурних центрів, товариств, видавництв, музеїв, театрів, пам'яток тощо. Перші дві статті містили у собі визначення права участі мпредставників меншин у державних справах: «Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях ... Українська держава гарантує всім національностям право на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць» [15].

Закон України «Про національні меншини в Україні», ухвалений Верховною Радою України та підписаний Президентом Л. Кравчуком 25 червня 1992 р. побудив значно більше наукових та суспільних дискусій. Проте разом з тим, Закон отримав схвальні відгуки та високу оцінку міжнародних організацій з прав людини та національних меншин. Положення цього закону також увійшли до Конституції України. Закон пропонує більш чітке розуміння поняття «національна меншина» як «групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та

спільності між собою» [27] (Ст.3). Для країни, яка позбавлялася від тоталітарного минулого досить важливим було положення про «право обирати та поновлювати національність, національне ім'я та прізвище усім, хто колись їх втратив». Вищою цінністю проголошувалася людина та її право вибору власної участі у різноманітних національнокультурних формаціях» [27] (Ст.13). Окрім декларування прав національних меншин, Закон містив й обов'язки громадян незалежно від національності «дотримуватися Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин» [27] (Ст. 2). Стаття 16 Закону передбачала спеціальні видадки для розвитку національних меншин у державному бюджеті України [27]. Але відкритим питанням залишилося офіційне визнання національностей, що є поглибленою конкретизацією понять Закону.

Важливою датою для погодження нормативноправових основ етнополітики є 28 червня 1996 р., коли Верховна Рада України «від імені Українського народу – громадян України всіх національностей» (на відміну від попереднього терміна «народ України») прийняла Основний закон держави. Таким чином на найвищому рівні проголошувалося державна підтримка «консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [27] (Ст. 11 Конституції).

Національні права транслюються тут як гарантії здійснення прав та свобод людини і громадянина: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [27] (Ст. 24). До того ж територіальний устрій України завбачливо зазначається як такий, що формується з урахуванням «етнічних і культурних традицій» [27] (Ст. 132).

Отже, Конституція декларує такі важливі для національних меншин права: «на свободу світогляду і віросповідання (Ст. 35); на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, виключенням є ті, чії програмні цілі або дії яких спрямовані на розпалювання міжетнічної, расової та релігійної ворожнечі (Ст. 36, 37); на освіту, зокрема, громадянам, які належать до національних меншин – на навчання рідною мовою» (Ст. 53). До відання Автономної Республіки Крим відноситься розроблення та реалізацію державних програм повернення депортованих народів (Ст. 138) [41]. Можна сказати, що признана однією з найдемократичніших в усьому світі Конституція України затвердила й демократичні орієнтири у сфері етнополітики.

Якщо говорити про центральні органи, що опіквалися питанням етнонаціонального управління та розвитку, то з часів набуття незалежності структурність є на високому рівні. Доволі активно виступали Рада національних товариств України, Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів України. А з указом Л. Кравчука від 29 квітня 1992 р., що мва на меті «закріпити в Україні братерське співжиття, співробітництво всіх національностей, забезпечити вільний розвиток їх мов і культур», було засновано створено Фонд розвитку культур національних меншин України [101]. Фонд функціонував при Кабінеті Міністрів України та зосереджував фінансові та матеріальні ресурси надалі інвестуючи в проекти, що мали на меті підсилити розвиток культур національних меншин. На рівні закону також було закріплене сприяння діяльності Фонду з боку Центральних органів державної виконавчої влади України, Ради Міністрів Республіки Крим, Представників Президента України в областях, містах Києві та Севастополі, районах, районах міста Києва. Проте у 1996 р. діяльність Фонду була припинена.

Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.) загалом оповідає структуру державних органів законодавчої та виконавчої влади, які виробляють та реалізують політику у сфері міжнаціональних відносин. Тут говориться про постійні комісії (комітети) Верховної Ради України з питань міжнаціональних відносин, відповідні комісії в низці місцевих рад та про

Міністерство у справах національностей України на рівні виконавчої влади [27]. Але на сьогодні непідготовленому оглядачу буде важко відстежити та охопити ту велику кількість змін та реорганізацій, яких зазнала система відповідна система державної політ з часу її заснування. Навіть ще складнішим є з'ясування ступеню та сфери відповідальності різних державних та політичних суб'єктів у цій сфері.

26 листопада 1994 р. центральним органом виконавчої влади було створено Міністерство України у справах національностей, міграції та культур. Обов'язками, що були покладені на це Міністерство були: вироблення та забезпечення реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, прав національних меншин, державної міграційної політики та державної політики щодо релігії та церкви [96].

20 березня 1996 року після Указу Президента України відбулася трансформація інституції. Відтепер релігійна складова була відокремлена, а назва була змінена на Міністерство України у справах національностей та міграції. Міннацміграції виконувало завдання «з підготовки пропозицій щодо формування державної політики у сфері етнонаціонального розвитку України, міжнаціональних відносин і міграційної політики; забезпечення оптимального співвідношення задоволення етнокультурних потреб розвитку української нації та національних меншин; забезпечення прав національних меншин на вільний розвиток в Україні; координація діяльності органів державної виконавчої влади щодо задоволення духовних потреб, відродження, збереження і розвитку в Україні культур, мов і традицій національних меншин; забезпечення приймання, облаштування та адаптації депортованих осіб різних національностей, які поверталися в Україну; сприяння задоволенню національно-культурних та освітніх потреб української діаспори, зміцненню її зв'язків з Україною; участь у міжнародному співробітництві у сфері міжнаціональних відносин тощо» [100].

А у жовтні 1996 р. знайшли своє затвердження Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції. Комітет майже повторював цілі та завдання щойно ліквідованого Міністерства, зокрема:

«вивчає і аналізував тенденції етнонаціонального, етномовного, етнодемографічного, етнокультурного розвитку України; розробляв прогнози в цій галузі; сприяв діяльності національнокультурних об'єднань громадян в Україні; реалізував міграційну політику та розробляв державні програми у сфері міграції, надавав організаційно-методичну допомогу місцевим органам виконавчої влади; підтримував розвиток національно-культурних традицій; сприяв задоволенню потреб національних меншин в Україні та української діаспори в літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації; забезпечував реалізацію прав і соціальних гарантій біженців; аналізував стан і тенденції розвитку та застосування української мови; здійснював заходи, спрямовані на забезпечення оптимального співвідношення використання державної мови та мов національних меншин України; запобігав проявам національної винятковості та загалом здійснював багато інших повноважень у сфері етнополітики» [98]. У 2002 р. повноваження, статус та підпорядкування Комітету дещо переглянули. У новому Указі Президента зазначалося, що Держкомнацміграції України є центральним органом виконавчої влади, який підпорядковувався Кабінетом Міністрів України [99].

Постановою від 8 листопада 2006 р. реорганізовано Державний комітет у справах національностей та міграції і Державний департамент у справах релігій. Натомість на їх основі сформовано Державний комітет України у справах національностей та релігій. Держкомнацрелігій був центральним органом виконавчої влади. Його діяльність координував Кабінет Міністрів України через віце-прем'єр-міністра України. Серед обов'язків, що виконував комітет були: «забезпечення реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, забезпечення захисту прав національних меншин України, депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, а також відносини у сфері релігії, відносини із церквою і релігійними організаціями.» Комітет також перебрав на себе роль центрального органу виконавчої влади у справах міграції в межах, визначених законодавством про біженців [69]. Вартує уваги те, що до Постанови «Про затвердження Положення про Державний комітет України у

справах національностей» вносилися та скасовувалися зміни [97]. За час президенства В. Януковича Комітет було ліквідовано. У 2012 р. Кабінет Міністрів України наділив повноваженнями Державний комітет у справах національностей та релігії Міністерству культури України.

Питання міжнаціональних відносин та етнополітики є одними з основних у діяльності Міністерства культури України. Проте разом з тим велика кількість матеріалів, що розміщені на сайті у розділі «Міжнаціональні відносини та захист прав національних меншин», не дають повного уявлення про усіх зацікавлених та активно діючих суб'єктів у цій сфері.

У продовження варто згадати і Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, який було створено 25 грудня 2012 р. Постановою Верховної Ради України № 11-VII. До основних задач Комітету належить: «додержання прав і свобод людини і громадянина; діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; громадянство, статус іноземців та осіб без громадянства; регулювання, збирання і використання персональних даних про особу; етнонаціональна політика, міжнаціональні відносини та права корінних народів і національних меншин в Україні; імміграція, біженці, вимушено переселені особи та надання притулку в Україні; законодавче забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; співробітництво з міжнародними структурами, що збігаються з компетенцією Комітету; забезпечення зв'язків з українцями за кордоном.» Варто зазначити, що у 2017 р. на розгляді к Комітету перебувало 68 законопроектів, які так чи інакше були спрямовані на перегляд державної етнополітики в умовах воєнної агресії. Велика кількість була спрямована на захист українців за кордоном (правовий захист політичних в'язнів, визнання політичними в'язнями осіб, позбавлених свободи з політичних мотивів за рішенням органів влади Російської Федерації; відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою; співпраця із закордонними українцями тощо). Важливими результатами парламентських слухань є рекомендації на тему: «Роль, значення та вплив громадянського суспільства на формування етнонаціональної політики

єдності в Україні» [40]. Але такі слухання, засідання, круглі столи носять в собі рекомендаційний та декларативний характер, що не несе відбитку на реальний стан етнополітики в Україні.

2.3. Регіональні моделі управління етнонаціональним розмаїттям в Україні як джерело управлінських ризиків

Як у своїх працях заявляють З.С.Варналій та ін. [17], інтегрований характер системи управління територіальним розвитком йде разом з необхідністю застосування в національній системі управління методів, що виробляються у різних галузях державного управління, економіки, менеджменту, політології, соціології, філософії, юриспруденції. Як наслідок формується підхід, що дає змогу зобити глибшими фундаментальні та підсилювати прикладні дослідження, давати відповідь на теоретичні завдання й розв'язувати практичні проблеми регіонального управління, що все більше ускладнюються в умовах суттєвих глобалізаційних тенденцій [92].

Суттю громадянської консолідації народу в Україні є розуміння того, що що «українська нація – це всі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і за якими виховують своїх дітей». Незважаючи на те, що така думка є домінантною в суспільстві (43,1 %), 34,00 % громадян вважають, що основою громадянського виміру є етнічне походження людини. 19,8 % дотримуються думки, що українську націю треба сприймати як громадян України «які є етнічними українцями за походженням (мають українців серед своїх предків)»; 14,2 % висловлювалися, що «це всі етнічні українці за походженням (мають українців серед своїх предків), незалежно від місця їх проживання та громадянства». Разом з тим 15,1 % дотримувалися думки, що до української нації належать «громадяни України (незалежно від етнічної належності), які спілкуються українською мовою, дотримуються українських національних традицій, виховують за ними своїх дітей» [105].

Не менш важливою є опрацювання ефективних механізмів консолідації громадян з метою визначення місця етнічних меншин в структурі адміністративного поділу Чернівецької області. Говорячи про румунську етнічну меншину як найбільшу меншину в області, варто зауважити, що її частка є мінімальною та становить 3,26 % від загальної кількості обласного центру [66].

У Чернівецькій області у ряді територіальних громад румунська меншина сконцентрована найбільше, зокрема Герцаївська громада. Частка румунського населення, що визначає румунську мову як рідну там становить 92,22%. При цьому в самому центрі громади місті Герці численність румун є меншою та становить 68,98% [66]. Варто зазначити, що дана громада межує також з іншими територіальними громадами, що мають інший етнічний склад [20]. Цікавою для розгляду є Глибоцька громада, де етнічні румуни складають 40,10 %, а в деяких селах громади число доходить до 90 % [66]. Щодо другої за чисельністю національної меншини в області молдавської, то територія колишнього Новоселицького району має поєднання моноетнічних українських та молдавських сіл. Небезпечним є співвідношення громадянської та етнічної ідентичності у таких територіальних громадах, адже мешканці комунікують на повсякденному рівні лише з представниками своєї етнічної структури. Відповідно орієнтація у таких громадян здебільшого на відносини соціально-економічні, побутові, культурні більшою мірою зосередженні на громадян Румунії [92].

Важливим при розробці моделі регіонального управління етнонаціональним різноманіттям у Чернівецькій області є те, що:

- В регіоні можна нарахувати відповідну кількість населених пунктів, де переважають етнічні меншини у складі населення;
- В усіх районах області в територіальних громадах можна знайти приклад населених пунктів з етнічними українцями, що розташовані поряд з етнічними меншинами;
- Етнічні об'єднання румунів щільно проживають в межах територіальних громад [92].

Для розробки ефективного регіонального управління етнонаціональними процесами органам державної влади місцевого самоврядування необхідно звернути увагу та використати один з двох механізмів – мобілізаційний та символічно-дискурсивний. Під мобілізаційним механізмом мається на увазі подолання суперечностей ідентичностей, а також підтримка постійна підтримка зв'язків з титульною нацією українців. Особливістю такого інструменту є те, що він є універсальним у використанні. Мається на увазі, що він однаково може бути використаний як представниками органів державної влади і місцевого самоврядування, так і представниками громадянського суспільства. Сюди належать національно-культурні товариства національних меншин. Якщо говорити про ефективність такого механізму, то вона прямо залежить від співвідношення ініціатив, що генеруються політичним та громадянським середовищем.

Відповідальність за ефективне використання мобілізаційного механізму у Чернівецькій області лежить на Управлінні культури Чернівецької обласної державної адміністрації, а саме на відділі з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігії. Щоправда увесь об'єм роботи на рівні області має виконувати один спеціаліст згідно штатного розпису [77].

Потенційно громадський простір, представлений певною сукупністю національно-культурних товариств має генерувати мобілізаційні механізми громадянської ідентичності. До прикладу, в 2014 р. у Чернівецькій області нараховувалося 69 національно-культурних товариств, в яких домінуючі позиції займали румунські товариства [78]. Проте хоч і маючи достатню кількість, але через брак ресурсів та орієнтації на збереження власних традицій, мови, культури вони не актуалізували громадянські ідентичності у своїх членів. Як результат це є підґрунтям для збільшення дистанції між етнічною та громадянською ідентичностями та посилює суперечності між ними. Зважаючи на це можна стверджувати, що національно-культурні товариства закладають елементи альтернативної громадянській ідентичності ідентичність громадянської невизначеності. Доступ до матеріалів та документів, що

відображають діяльність цих товариств, наприклад програми та проекти, що націлені на підтримку національно-культурних товариств, мають обмежений доступ. Як наслідок не можливо ввжати цей інструмент працюючим механізмом політики громадянської консолідації української нації [92].

Іншим інструментом мобілізаційних механізмів управління етнонаціональним різноманіттям є спеціалізовані консультативно-дорадчі структури при обласних державних адміністраціях. У Чернівецькій області Регіональна рада з питань етнонаціональної політики при ОДА не справляється зі своїми функціями та завданнями щодо громадянської консолідації. Підтвердженням цьому слуге приклад діяльності Чернівецької Регіональної ради з питань етнонаціональної політики. Рада була створена у 2006 р. та мала на меті розробку «пропозицій щодо сприяння формуванню та реалізації державної етнонаціональної політики в регіоні, спрямованої на збереження громадянської злагоди в суспільстві, гармонізації міжнаціональних відносин, консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин Чернівецької області» [68]. З появою Указу Президента України від 2 квітня 2010 року № 488/2010 «Про ліквідацію Ради з питань етнонаціональної політики» невеликими здобутками Ради є два проведені засідання. Після публікування Закону її діяльність фактично припинилася.

Отож, аналізуючи систему інструментів мобілізаційного механізму громадянської консолідації української нації в Чернівецькій області, можна сказати, що жоден з цих інструментів не виконує свої функції. Яскраво прослідковується слабкий декларативний характер регіональних програм, що націлені на підтримку етнонаціональних меншин у поліетнічних регіонах. Підхід недостатньою мірою інтегрований до річних планів реалізації цих програм. Одним з рішень у цьому контексті може стати стимулювання громадської активності членів національно-культурних товариств та інших громадських організацій національних меншин за межами їх етнічного простору [92].

Доволі великий потенціал мають символічно-дискурсивні механізми управління етнонаціональним різноманіттям. Такі механізми формулюють суспільно значимі смисли та цінності, які сприяють ототожненню та належності громадянина з державою. Значущим інструментом у цій структурі громадянської консолідації є державні символи такі як герб, прапор та гімн, а також державні свята та мова. Власне активне використання державної мови у громадах з великим відсотком етнонаціональних меншин у складі має сильний потенціал поєднати громадянські та етнічні ідентичності.

Логічним продовженням теми також буде аналіз регіональної моделі управління етнонаціональним різноманіттям у Закарпатській області. Угорська етнонаціональна спільнота є другою за чисельністю в області. Відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення у 2001 році її відсоток становив 12,1% або 151 тис. осіб [94]. Найбільше число таких осіб проживає у м. Берегово та Берегівському районі, а місцями компактного проживання також є Мукачівський та Ужгородські райони Закарпатської області [5].

Доволі значущим показником громадянської консолідації є рівень мовної стійкості, а особливістю Закарпатської області є те, що він є на доволі високому рівні. Посилаючись на результати Всеукраїнського перепису населення 2001 р., 97,1% визначають рідну мову як мову своєї національності. Входження в україномовне середовище відбувається в доволі малих масштабах (Таблиця 1) [74].

Таблиця 1

**Мовний склад населення
Закарпатської області**

	Вважають рідною мовою (%)			
	мову своєї національності	українську	російську	іншу мову
українці	99,2	х	0,5	0,3
угорці	97,1	2,6	0,3	0,0
румуні	99,1	0,6	0,0	0,3
росіяни	91,6	8,1	х	0,3
цигани (роми)	20,7	16,4	0,0	62,9
словаки	43,9	42,1	1,8	12,2
німці	50,0	38,9	5,6	5,5

При такій слабкій інтеграції у загальнонаціональний контекст, угорська громада Закарпаття та сама Угорщина критично висловилися стосовно «мовної статті» оновленого Закону України про освіту. Як наслідок протестів представники угорської громади відмовилися брати участь у консультаціях з Міністерством освіти і науки України, що покликані визначити виконання мовної форми Закону [106]. А разом з тим офіційна Угорщина оголосила про блокування з її сторони будь-яких євроінтеграційних намірів України [21].

Страхом угорської спільноти є зменшення потужності мережі національних шкіл або шкіл, де вивчається угорська мова. Згалом у Закарпатській області функціонує 71 заклад з угорською формою навчання, що становить приблизно 16 020 учнів, які навчаються угорською мовою. Як предмет угорську мову опановують у 21 закладі освіти, що становить приблизно 1 110 осіб [11]. До того ж існує можливість здобути також вищу освіту угорською мовою. Серед цих закладів: Українсько-угорський навчально-науковий інститут Ужгородського національного університету, Гуманітарно-педагогічний коледж Мукачівського державного університету, Берегівський медичний коледж, Ужгородський коледж культури і мистецтв [104].

Характерним для етнічних меншин, що проживають на Закарпатті є домінування локально-регіональної ідентичності над національно-державною. Це знаходить своє підтвердження у цифрах, де 57,96% опитаних вважають Закарпаття «землею своїх предків», а 40,76% вважають його «місцем свого проживання» [34]. Відповідно така спільнота майже зовсім не асимілюється в українське в українське середовище. Така (закарпатська) ідентичність тісно пов'язана з історичною пам'яттю, національним менталітетом та етнічною ідентичністю. Особливість етнічної ідентичності визначає самоізоляцію у власному етнокультурному середовищі, яке розвернуто у бік етнічної батьківщини. Додатковий великий вплив має і те, що великий пошарок українців угорського походження не володіють українською мовою, дивляться угорське телебачення. До цього варто додати і різність повсякдення – робота в ЄС, а

проживання на Закарпатті, а також великий економічний, соціокультурний та геополітичний вплив Угорщини [94].

Однією з особливостей саме угорської етнічної меншини є те, що вплив етнічної батьківщини є надзвичайно великим. Зокрема хотіли б тут згадати Закон Угорської Республіки «Про угорців, що проживають в сусідніх країнах», цілком якого було сприяння збереженню культурної самобутності. Але розвиток ситуації навколо Закону з роками призвів до того, легкого отримання паспорту громадянина Угорщини, що йде в обхід положенням Конституції України про єдине громадянство.

Заразом за сприяння етнічної батьківщини угорській громаді вдалося винести на міжнародний рівень внутрішнє державне питання стосовно мови навчання. Основним обґрунтуванням було те, що Україна порушує право угорської меншини на збереження ідентичності.

Угорці Закарпаття для задоволення своїх культурних потреб та збереження цінностей за підтримки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування проводять низку традиційних заходів. Зокрема Дні угорської культури, урочистості з нагоди відзначення річниці Угорської революції 1848-1849 рр., фестивалі угорського народного мистецтва, заходи з відзначення Угорської революції 1956 р. тощо [73].

Не менш широкою є і мережа громадських об'єднань угорської меншини на Закарпатті. Але окремо хотілося б виділити два з них, які беруть активну участь в суспільно-політичному житті, навіть з позиції політичних партій – Демократична спілка угорців України (ДСУУ) та Товариство угорської культури Закарпаття (ТУКЗ). Обидві організації є найбільшими в регіоні, а Спілка має філії в більшості областей України [63].

ДСУУ налічує понад 25 тис. членів по всій території України. Основна мета діяльності організації – збереження угорських національних традицій задля розвитку національної свідомості угорців, що проживають в Україні [16].

Доволі активними є і професійні етнічні формування, зокрема Закарпатське угорськомовне педагогічне товариство, Спілка угорських

журналістів Закарпаття, Закарпатське угорськомовне наукове товариство, Закарпатське угорське товариство працівників охорони здоров'я тощо.

Вони є напрочуд активні у своїй просвітницькій, культурній, науковій діяльності. Вже вироблена тісна співпраця з органами місцевого самоврядування в Україні та Угорщині.

Вплив та кооперація етнонаціональних товариств є доволі сильною. Яскравим підтвердженням цьому є відкриття першого приватного вищого навчального закладу з угорською мовою навчання Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II. Сприяли відкриттю Закарпатська реформаторська церква та Берегівська міська рада, а ініціаторами виступили Товариство угорської культури Закарпаття та Закарпатське угорськомовне педагогічне товариство [16]. До того ж представники національних меншин є активними учасниками змішаних українсько-угорських комісій з питань забезпечення прав національних меншин.

Як вже було зазначено вище, великі етнонаціональні об'днання перетворилися в партії та займають певну кількість місць в обласній раді. Зокрема це є одним з факторів консолідації.

На Одещині проживають представники 133 національностей. Найчисленнішими етнічними групами є:

- українці 622000 (61,6%);
- росіяни 292 000 (29,0%);
- болгари 13300 (1,3%);
- євреї 12400 (1,2%);
- молдавани 7,600 (0.7%);
- білоруси 6,400 (0.6%);
- вірмени 4,400 (0.4%);
- цигани 4,000 (0,4%)
- поляки 2.100 (0,2%) [76].

Десять етнічних громад мають особливе визнання міської ради. Ці громади мають общинні центри, що надаються міською радою. Рішенням Одеської

міської ради № 1433-VII від 7 грудня 2016 року розмір орендної плати – 1 гривня на рік [86] встановлений для наступним громадським організаціям:

- Одеське міське чеське товариство «Чеська сім'я»;
- Національно-культурне об'єднання громадян «Білорусь»;
- Гагаузьке національно-культурне товариство «Бірлік»;
- Одеське відділення Спілки поляків України «Адам Міцкевич»;
- Одеська асоціація жертв політичних репресій;
- Одеська обласна асоціація євреїв-колишніх в'язнів гетто та нацистських концтаборів;
- Єврейський молодіжний центр «Гіллель»;
- Асоціація болгар України;
- Міжнародний конгрес із захисту прав та свобод громадян «Щит»;
- Міжнародний благодійний фонд «Реформація».
- До інших ключових організацій належать:
- Циганський конгрес «Бахтало дром»;
- Одеське товариство єврейської культури;
- Чеське товариство «Чеська Батьківщина»;
- грузинське національно-культурне товариство «Сакартвело»;
- Одеське товариство греків;
- Російська національна громада «Русич»;
- Одеська вірменська громада;
- Одеський болгарський культурно-просвітницький клуб «Огніще»;
- Всеукраїнське національно-культурне молдавське об'єднання.

Одеська міська рада сформувала Робочу групу з реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року [89]. Робочу групу очолюють заступник міського голови, заступник голови Ромського конгресу в Одеській області та директор Департаменту внутрішньої політики. До робочого складу групи входять представники виконавчих органів Одеської міської ради, а також представники

ромських громадських об'єднань. До його складу увійшли представники Головного управління міграційної служби України в Одеській області, Головного управління юстиції в Одеській області, Адміністративна служба Одеської міської ради, «Одеський міський центр реєстрації бездомних громадян», «Обласний центр обліку бездомних громадян». Для вирішення нагальних питань Робоча група регулярно збирає консультативні наради керівників департаментів Одеської міської ради з головою Одеського обласного конгресу ромів Сергіє Єрмошкіним [89].

Протягом 2016-2017 рр. начальник моніторингово-аналітичного відділу Департаменту разом з головою Одеського обласного конгресу ромів взяв участь у:

- робоча зустріч з місією Ради Європи з питань забезпечення прав громадян та меншини;
- засідання Бюро з демократичних інститутів і прав людини при ОБСЄ з представниками місцевих і державних підрозділів, що був проведений для вивчення ситуації та можливої допомоги Україні щодо захисту прав ромської національної меншини;
- загальнонаціональний семінар-тренінг «Підтримка регіональної та національної участі ромської молоді з акцентом на молодіжну політику», який відбувся за підтримки Ради Європи та Міністерством молоді та спорту України;
- семінар Європейського центру національних меншин «Інтеграція та загальнонаціональний діалог – теорія та досвід».

Також Одеська міська рада у співпраці з Одеським обласним конгресом ромів здійснила пошук відповідного приміщення для створення Центру ромської культури.

Сергій Єрмошкін розробив курс (36 годин лекцій), а також методичні матеріали з історії ромів для начальників відділів Одеської міської ради.

Регіональна влада в Одесі доклала зусиль для залучення ромських медіаторів та асистентів вчителів від ромської громади аби залучити дітей з меншини ромів до навчання. Особливі зусилля докладалися, аби ромські діти

були зараховані до закладів дошкільної освіти. За задумом це мало б полегшити мовні проблеми, з якими стикаються ромські діти в школах в Україні, які часто розмовляють ромською мовою вдома. Але ці спроби під собою не мали системного характеру через брак фінансування. Можна зробити висновок, що немає ні комплексної стратегії вирішення ситуації, ні широкого усвідомлення серйозності проблем доступу до освіти, з якими стикаються ромські діти.

Освіта є одним з важливих компонентів у сфері управління етнонаціональним різноманіттям. У місті Одеса є 300 освініх установ, 16 000 співробітників і 120 000 учнів. За останні два роки відкрили ще 7 дитсадків. Серед учнів і вчителів представлені всі національні меншини. Лише 5 шкіл суворо мононаціональні, у 7 – різні мови, а в інших вивчають українську та російську (на вибір). Усі школи відзначають свята національних меншин [84].

Позашкільна освіта постійно розвивається – є центр дитячої творчості, центр військово-патріотичного виховання, табір відпочинку для малозабезпечених дітей «Вікторія» на березі моря. 5000 дітей мають можливість поїхати туди щороку, і сім'ї не повинні платити. Діти вивчають англійську, вивчають мистецтво тощо.

Незабаром буде відкрито болгарську мовну школу [59], яка доповнить школу грецької, польської та івриту. Є дві приватні єврейські школи, а також державні школи, де деякі предмети викладаються івритом.

Спеціальних підготовчих занять з української мови немає, але батьки можуть обрати факультативні заняття з української, російської та інших мов.

Коли Одеса була заснована, її основною мовою була російська, і вона залишилася *lingua franca*, хоча українська зараз більш поширена. До Голокосту також були поширені їдиш та іврит.

На базі Одеського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів діє кафедра мов і літератур національних меншин [550]. Її працівники контролюють заходи та динаміку у сфері започаткування або розвитку навчання регіональних мов або мов національних меншин.

Російська мова визнана регіональною в дев'яти областях України, включно з Одеською. Також передбачено визнання мови гагаузів зі спеціальною освітою для 776 учнів загальноосвітніх навчальних закладів Болградського, Кілійського та Ренійського районів. Конкурс творчих робіт з гагаузької мови «Рідна мова! Рідна мова!» [80] проводиться метою популяризації гагаузької мови в Одеській області. Болградська районна рада визнала болгарську мову регіональною в Одеській області.

Міський голова визначив інвестиції в державну сферу як важливий спосіб досягнення багатьох амбіцій міста. Наприклад, він зміцнив стосунки з турецьким і грецьким урядами, запропонувавши кожному з них шанс побудувати парк на національну тематику поруч зі знаменитими Потьомкінськими сходами [93]. Він вважає, що таке зіставлення конкуруючих культур у гармонійному публічному оточенні є прикладом того, як одесити бачать світ.

Міський голова хотів би, щоб це було моделлю для інших міст, і він, у свою чергу, сподівається, що це залучить інші національні уряди інвестувати в інші парки Одеси, наприклад, Азербайджану, Вірменії та Італії.

Визнаючи своє початкове заснування як «вікно у світ», Одеса підтримує багато міжнародних зв'язків. Місто має майже 50 міст-побратимів по всьому світу та ініціює багато двосторонніх заходів. Наприклад, «Співпраця з Регенсбургом», за якої два міста співпрацюють у сфері охорони здоров'я та гуманітарної допомоги [51]. Місцеві студенти регулярно відвідують німецьке місто, щоб вивчати медицину, і багато підприємств співпрацюють у медичній та харчовій промисловості.

Програма «Амбасадори Одеси» відзначає місцевих жителів, які живуть і працюють за кордоном. Їх заохочують бути адвокатами Одеси, тому вони отримують спеціальний документ про повноваження діяти від імені міста за кордоном. Наприклад, одеситка, яка живе в Женеві, зараз на волонтерських засадах розвиває там студентські обміни [1]. «Одеса в гостях» – це ініціатива, за якою міська влада їздить у різні міста, щоб залучити інвесторів, а також знайти одеситів-емігрантів для співпраці [33].

Міжнародний клуб одеситів має відділення по всьому світу.

До початку повномасштабної війни Одеса відкрила новий термінал аеропорту. Відкривалося нове залізничне сполучення, діє безкоштовний візовий режим до ЄС. Порт розвивався як пункт призначення круїзних суден.

Спостерігалось постійне зростання кількості туристів з Західних країн, а також з Китаю та Індії та Арабських Еміратів, які могли отримати спеціальну візу в аеропорту. У 2015 році Одеса вперше представила себе в Пекіні та Шанхаї. Відкрився китайський культурний центр «Конфуцій» [61], діє програма обміну для студентів. Зараз існує потреба в підготовці більшої кількості місцевих спеціалістів з мови та культури.

РОЗДІЛ 3

ІНСТРУМЕНТИ ВИРОБЛЕННЯ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИМ РОЗМАЇТТЯМ В УКРАЇНІ

3.1. Інструменти формування матриці потреб етнопонаціональних спільнот на регіональному рівні

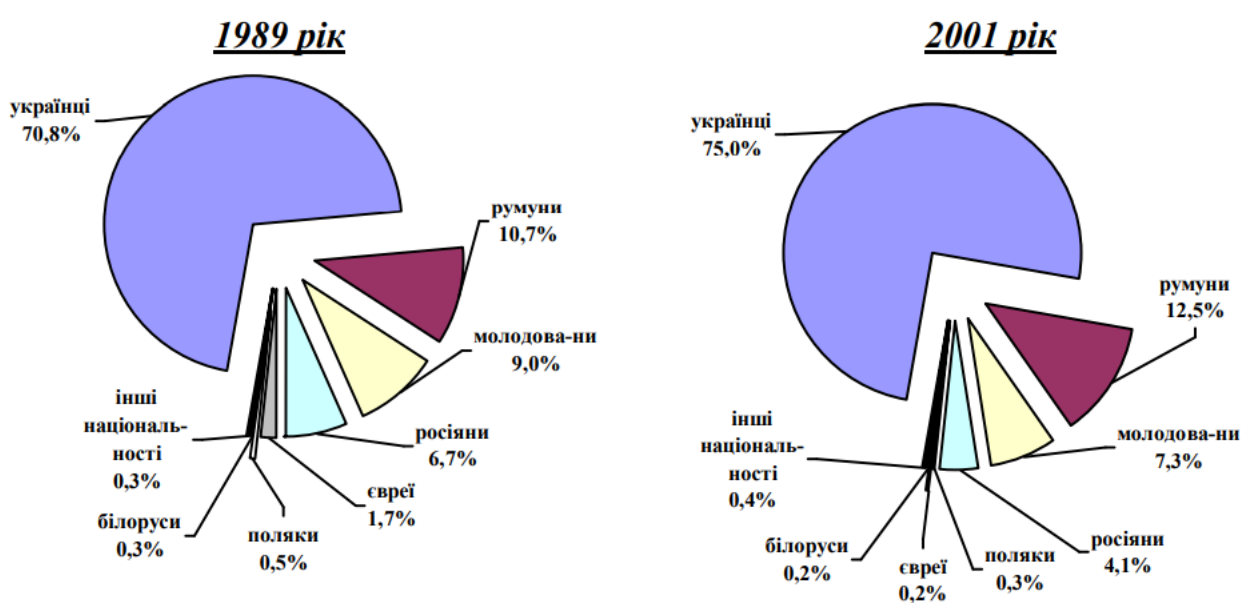
Підбір тих чи інших інструментів етнополітичного менеджменту має опиратися на чітко визначені особливості регіональних рис. Від цього залежить успішність тої чи іншої моделі управління.

Для утворення стабільного поліетнічного суспільства необхідно забезпечити симбіоз процесу етнічної самоідентифікації, а також громадянського співтовариства. Важливе сприяння цьому виконують громадські об'єднання національних меншин. Такі організації є сполучною ланкою між громадянським суспільством та державою, спрямовуючи свою діяльність «на розвиток міжнаціональних відносин, відродження і розвиток національних культур, задоволення духовних запитів іноетнічного населення» [2]. Громадські об'єднання національних меншин є одним з основних інститутів, за допомогою якого представники національних меншин беруть участь у суспільно-політичному та культурному житті країни. За формою свого об'єднання такі культурні товариства можуть мати велику варіативність, починаючи від земляцтв, конгресів, центрів, закінчуючи федераціями та радами. Також вони можуть як мати офіційний статус, так і не мати його. Основним видом та напрямком роботи зазвичай є культурницьке поле, але може бути досить різноплановою [39].

Для дослідження матриці потреб етнопонаціональних спільнот пропонуємо розглянути приклад Чернівецької області.

Згадуючи історію, то регіон був поліетнічним. Прикметно, що громади зберігли цей визначний факт, попри історичний контекст. Опираючись на перепис населення 2001 р., то в області налічується 76 національностей. Ця цифра у 1989 р. становила 69 національностей. Найконцентрованішим щодо

національного різноманіття є обласний центр (65 національностей). Основу становлять українці чисельністю 689,1 тисячі осіб, що відповідає 75% від загальної кількості населення. Важливо, що опираючись на дані перепису населення від 2001 р., можна прослідкувати тенденцію до збільшення українського населення. Так тепер чисельність українців збільшилася на 23 тисячі осіб, що відповідає 3,5%, а питомою вагою серед жителів збільшилась на 4,2 відсоткового пункту. Наступними за кількістю йдуть румуни. У свою чергу їхня кількість теж збільшилася, якщо брати до уваги перепис населення 1989 року. Показник збільшення становить 14,2 тисячі осіб, або 14,2%. На момент перепису у 2001 р. кількість етнічних румунів дорівнювала 114,6 тисячам осіб, а питома вага у загальній кількості населення становила 12,5%. Наступне місце за румунами займають молдавани. Кількість представників цього етносу становить 67,2 тисячі осіб, що відповідає 7,3% від загальної кількості населення. Але варто зазначити, що у випадку представників молдавського етносу тенденція йде до зменшення. Так їхня кількість відповідно до даних перепису 2001 р. скоротилася на 20,5%. Ту ж саму характеристику щодо зменшення кількості представників, можна дати і євреям (зменшилися на 91,2%), білорусам (зменшилися на 48,2%), росіянам (зменшилися на 39,9%), полякам (зменшилися на 28,4%) тощо [31].

Національний склад населення області за результатами переписів населення 1989 та 2001 років (у відсотках до загальної чисельності населення)

Зміни також торкнулися і характеру розселення осіб різних національностей по регіону. Так в порівнянні з 1989 р. кількість українців, що мешкають у міських поселеннях збільшилася на 6,8 % і склала 80,5 % міського населення, в сільській місцевості – на 1 % і відповідала 71,3 % сільського населення. Щодо кількості, то у 2001 р. кількість українців від основного складу відповідала 43% і 57% у сільській місцевості.

98,5% євреїв, 84,1%) росіян та 56,6% поляків мешкає у міських населених пунктах. Але разом з тим у міських поселеннях проживає менший відсоток румунів та молдован, 11,4% та 21,4% відповідно. Але у регіоні можна побачити ситуацію, де представників українського етносу все ж менше. Прикладом є Колишні Герцаївський та Новоселецький райони, де у першому випадку проживає 91,5% румунів та 57,5% молдован у другому [31].

Якщо розглядати управління етнопонаціональними процесами на прикладі Чернівецької обласної державної адміністрації, то усю відповідальність питання на собі концентрує управління культури, в складі якого здійснює свою діяльність відділ з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігії. Але згідно штатного розкладу всього один головний спеціаліст здійснює роботу саме у напрямку етнопонаціонального управління [77].

Така ж тенденція є і на рівні центральних органів влади. Так національною етнополітикою опікується Департамент у справах релігій та національностей, яки також у свою чергу є структурним підрозділом Міністерства культури України [78]. Варто зазначити, координація відбувається з боку заступника Міністра з питань європейської інтеграції, що у свою чергу переносить питання етнопонаціонального управління у поле європейських традицій. Але разом з тим з іншого боку забарвлює питання внутрішнього управління у культурологічний характер.

Беручи до уваги таку структуру регіонального управління, що має у собі багато прогалин, позитивним можна назвати те, що питання громадянської ідентичності серед національних меншин знайшло своє відображення в

регіональних програмах. Так Чернівецькою ОДА вже реалізована «Програма підтримки національно-культурних товариств Чернівецької області та української діаспори на 2013–2015 роки» [87]. Визначальним у цій програмі є те, що:

- Відбулась регламентація сфери управління етнонаціональними процесами на регіональному рівні. Мета і завдання відображають в собі позицію формування громадянської ідентичності в контексті з українською політичною нацією. Підтвердженням цьому є теза, «програма розроблена з метою взаємозбагачення культур етнічних громад області та оптимального співвідношення інтересів титульної нації та національних меншин, що сприятиме консолідації українського суспільства».
- Для втілення програми планується залучення коштів з недержавних надходжень. Для видатків у бюджеті передбачена цифра у 1490 тис. грн., що є тільки третиною з заявленого.
- Моніторинг та замір результатів планується здійснювати за фактом кількості організованих та проведених заходів, подекуди, що за задумом діалогу між представниками різних національностей.

Спільним негативним фактором для усіх регіональних програм здійснених у Чернівецькій області є те, що етнонаціональна широта в регіоні розуміється як однорідний. Якщо додати такі індикатори як громадянська ідентичність, індивідуальна соціальна мобільність, актуалізація етнічності, то можна прослідкувати, наявність наступних груп:

Першою групою виступають ті, хто є успішно інтегрованими. Для цієї групи характерна доволі стійка громадянська ідентичність, що орієнтована на соціальну мобільність. Етність тут актуалізується тільки у культурному просторі. Політичний та соціальний простір для цієї групи прирівнюється до українського простору. Публічно представники цієї групи не сають потреби позиціонувати себе як того, хто репрезентує національну меншину.

Другою групою є ті, хто просто інтегровані. Характерним для цієї групи є відсутність заперечення щодо своєї української громадянської ідентичності. Але

в той же час представники активно використовують етнокультурну ідентичність. Для них є принципово важливим, аби з боку держави до них було ставлення як до представників національних меншин. Зазвичай такі репрезентуючі є активними представниками національно-культурних товариств.

До третьої групи відносяться ті, хто є недостатньо інтегрованим. Тут характерна недостатня громадянська ідентичність. В таких випадках етнічна ідентичність завжди переважає у значимості над громадянською. Разом з тим етнічність активно не використовується як на рівні етнічних переконань, так і орієнтацій.

Представниками четвертої групи є неінтегровані, тобто ті, чия громадянська ідентичність не визнана. Зазвичай реакції прослідковується у випадках актуалізацію етнічної ідентичності у суспільних сферах. Відповідно доволі характерним є майже повним виключенням з українського комунікативного простору.

Описана структура доводить нам, що регіональні програми розвитку та підтримки етнонаціональних меншин мають містити у своєму фокусі різні цільові аудиторії, адже в різних групах по-різному пов'язуються громадянська ідентичність в індивідуальній та груповій площині сприйняття.

Мобілізуючими фактами громадянської ідентичності є наявність та діяльність національно-культурних товариств. Так у 2014 р. у Чернівецькій області зафіксовано діяльність 69 таких національно-культурного товариства. Домінуючими у цьому складі є румунські товариства [78].

Не дивлячись на таку велику кількість національно-культурних об'єднань, вони не підсвічують та не розвивають громадянську ідентичність серед своїх членів та навіть інколи сприяють поглибленню відстані між етнічною та громадянською ідентичностями. Таке явище відбувається через брак ресурсів та спрямованості на збереження власних традицій, мови, культури. Відповідно такі етнічні об'єднання повсяк час сприяють формуванню невизначеності громадянської ідентичності.

Отже, якщо резюмувати те, що наведено вище, то можна дійти висновку, що в Україні на регіональному рівні сформовано систему інструментів матриці потреб етнонаціональних спільнот і серед основних потреб можна визначити консолідацію української нації в умовах доволі різних ідентифікацій та орієнтацій. Окремих обговорень потребує питання слабого втілення регіональних програм підтримки етнонаціональних меншин у громадах з моноетнічним складом. Такі програми носять там доволі номінальний характер щодо громадянської складової та майже не знаходять відображення у річних планах реалізації цих програм. Рішенням цього питання може стати заохочення розширення громадянської активності національно-культурних об'єднань за межі власного етнічного простору.

На організаційному рівні Україна має вже сформовану систему органів, що у фокусі своєї роботи мають управління та сприяння етнонаціональному розмаїттю розвитку. Важливо зазначити, що результативність такого управління зовсім не досягає 100%. Задля досягнення ефективності необхідне залучення достатньої кількості кваліфікованих кадрів, які б могли вести роботу у цій сфері.

Перш за все можна виділити необхідність в отриманні, підсиленні знань осіб, які займаються формуванням та втіленням етнонаціонального управління. Головним чином знання мають фокусуватися на виключення уніфікованого підходу, адже відповідно до інформації, що була наведена вище часто зустрічаються моноетнічні громади (наприклад громади Чернівецької області, де представники етнічних меншин є переважаючою більшістю та не вважають себе меншиною [90]). У ситуації такої абсолютної більшості відбувається розходження та дистанціювання між етнічною та громадянською ідентичністю. Фокусом у такому випадку є формування стратегій, націлених на подолання суперечностей між ними.

Щодо питання консолідації української нації, то наведені у цьому підрозділі поєднання основних характеристик чотирьох груп можуть бути використані в основі проєктного підходу громадянської консолідації української

нації у симбіозі з етнополітичною картою регіонів України. Проектний підхід може стати ефективним інструментом у громадах чи населених пунктах, де через концентрацію національних меншин питання консолідації є нагальним. Проектний підхід не передбачає зміни етнонаціонального складу громади. Такий підхід радше передбачає концентрацію зусиль, що будуть сприяти створенню необхідних змін у системі суспільно-політичних відносин та грамотно розподіляти ресурси. Виграшною для України стала б модель стратегічного планування для всієї території країни, а також проектного підходу, який би був націлений на конкретну аудиторію етнічних меншин.

3.2. Чинники моделювання інструментів вироблення моделі управління етнонаціональним розмаїттям в Україні

Загалом особливості розселення етнічних груп зумовлюють певні чинники політичної взаємодії в окремих районах та загалом в області. Взаємодія різних суб'єктів суспільства таких як громадянські об'єднання, політичні партії, органи місцевого самоврядування є важливою складовою відносин на місцях і дуже часто такі відносини мають у собі велику етнонаціональну та політичну складову.

Одним з важливих демократичних інструментів є політична участь. Її основною функцією є виявлення, формування та вираження інтересів громадян, що є ключовим чинником успішності регіонального управління в цілому, так і етнонаціонального управління як частини регіонального.

Тож надалі ми б хотіли розглянути чинники, що впливають на розробку моделі управління етнонаціональним розмаїттям на прикладі Закарпатської області та ознайомитися з особливостями, наприклад розселенням етнічних груп (див. Додаток Б).

Одним з ключових чинників є активність та взаємодія етнокультурних об'єднань з представниками регіонального та місцевого врядування.

Тож якщо говорити про культурні об'єднання на Закарпатті, то їх кількість є однією з найбільших, а також деякі громадські об'єднання є одними з найактивніших на національному рівні.

Загалом з другої половини 1990-х рр. відбувся стрибок та значно збільшилась кількість національно-культурних утворень. Це у свою чергу вимагало регуляцію з боку влади. Так 21 жовня 1999 р. було створено в Ужгороді перший в Україні Центр культур національних меншин Закарпаття. Ініціатива йшла від тодішньої Обласної державної адміністрації. Основні завдання Центру були вести координацію та створювати умови для обміну досвідом [3]. Центр є відкритим майданчиком, на базі якого національно-культурні об'єднання можуть проводити збори, конференції та заходи на широку аудиторію.

Щодо координаційної складової, то на базі Центру функціонує Координаційна рада. Членами цієї ради виступають голови національно-культурних об'єднань, представники органів виконавчої влади, а також активна інтелігенція. Керівництво Обласної державної адміністрації, а також обласна рада не оминають увагою діяльність Центру та беруть участь у засіданнях координаційної ради Центру. У Центру також налагоджена активна співпраця з міжнародними фондами та організаціями. Зокрема, за сприяння фондом «Відродження» в області було проведено ряд навчальних заходів для голів культурних об'єднань. Представники товариств могли поглибити свої знання з вирішення проблем соціального захисту, співпраці національно-культурних організацій з засобами масової інформації та міжнародними фондами. Центр також реалізує і міжнародні проекти, наприклад проект «Кордони єднань», де представники національно-культурних товариств Закарпаття обмінюються досвідом з представниками ідентичних об'єднань з тих адміністративних одиниць Угорщини, Румунії, Словаччини та Польщі, які входять до Карпатського єврорегіону [52].

Центр активно співпрацює з відділом у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації. Зокрема спільно дві структури видають інформаційний бюлетень, де розміщені матеріали з актуальних питань

етнокультурних процесів в області, нормативно-правові акти, а також рішення, які приймаються органами місцевого врядування та стосуються питань етнонаціонального управління.

Серед найважливіших потреб кожної етнонаціональної спільноти можна виділити потребу у навчанні мовою своєї енічної меншини. Але разом з тим як ми визначили у попередньому підрозділі, заохочення активного використання державної української мови у поліетнічних громадах та моноетнічних громадах етнонаціональних меншин може у ненав'язливий екологічний спосіб поєднати дві ідентичності: етнічну та громадянську. Отож можна зробити висновок, що процес циркуляції державної мови в етнонаціонально моноетнічних громадах є важливим для аспекту консолідації.

Зазвичай органи місцевого самоврядування активно посилаються на норми Закону України «Про засади державної мовної політики». Так на Закарпатті органи місцевого врядування тих адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживають представники угорської та румунської національних меншин, ухвалили прийняття окремих положень Закону. Відтак частина районних і селищних рад прийняла рішення визнати мову національної меншини, що найбільше представлена, регіональною. Таку модель для себе обрали Берегівська міська рада та рішення від 7 вересня 2012 року № 934, Берегівська районна рада та рішення від 18 вересня 2012 року № 188, Виноградівська районна рада та рішення від 18 грудня 2012 року № 287, Чопська міська рада та рішення від 26 грудня 2012 року № 12, Ужгородська районна рада та рішення від 15.11.2013 року № 411. До того ж 27 сільських рад тодішнього Берегівського району та Тячівська районна рада ухвалили рішення про надання румунській мові статусу регіональної мови [37].

Щодо ситуацію у Чернівецькій області, то тут румунська мова також визнана регіональною в ряді місцевих рад. Мова йде про тодішній Герцаївський район та 10 сільських рад, Глибоцькомий район та 1 сільська рада, Новоселицькомий район та 2 сільські ради, Сторожинецький район та 4 сільські

ради, де зокрема Нижньопетрівецька сільська рада визнала дві мови регіональними: румунську і польську.

Щодо ситуації в Одеській області, то там болгарська мова здобула статусу регіональної у Болградському районі. Разом з тим у цьому ж районі гагаузька мова була визнана теж як регіональна [36].

Незважаючи на оцінки Міністерства культури України, що визнання регіональних мов на деяких територіях не дало ніякої корситі [36], велика кількість органів місцевого самоврядування готові витратити кошти місцевих бюджетів на поширення регіональних мов в публічному просторі громад. Так у місті Берего в одній зі справ суд задовільнив клопотання однієї зі сторін продовжувати регіональною мовою, відповідно були забезпечені послуги перекладача. Щодо інших публічних прикладів, то в населених пунктах Закарпаття вивіски, печатки, штампи, бланки тощо існує у двох екземплярах – національною мовою, а також регіональною. Дуже часто поряд з українським прапором на школах, дитсадках, установах культури можна зустріти прапор Угорщини чи Румунії. Зазвичай фінансову підтримку такі ініціативи отримують з коштів місцевих бюджетів, а не з фінансової підтримки національно-культурних товариств. Також етнокультурні товариства не беруть фінансової участі у регіональних програмах підтримки національнокультурних товариств та втіленні програм підтримки української мови. Останнє можна подекуди трактувати як відмову від сприяння ствердженню громадянської ідентичності на території Закарпатської області.

Показовим прикладом того, який результат дають зусилля етнонаціональних меншин задля поширення своїх мовних практик. Так у 2015 році поріг «склав» з результати зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури не змогли подолати 22 тис. 610 осіб, що становить 8,9 % від загальної кількості тих, хто складав цей тест [60]. На Закарпатті у тодішніх Березівському, Виноградівському, Рахівському районах відсоток тих, закладів, де більше 10 учнів не склали становив 38,39 %, в Чернівецькі - 15,18 %, в Одеській – 7,59 %. Як наслідок у дорослому житті такі громадяни ігнорують

весь соціальний, економічний, культурний простір, що перебуває поза їх громадою. Відповідно втрачається будь-який інтерес до держави як такої, бо відсутня громадянська ідентичність. Лишається лише споживацька цікавість до ресурсів держави. З огляду на це впливає необхідність підвищити якість викладання української мови в закладах освіти, де викладання відбувається мовою національних. Одним з аргументів може бути те, що це становить прямий вплив на соціальну та політичну спроможність. На противагу цьому етнонаціональні громадські організації Закарпаття перед місцевими виборами 2015 р. наголошували на необхідності забезпечення послуг перекладача у виборчих процесах для здійснення голосування «У випадках, коли значна кількість виборців населеного пункту належить до національної меншини та не володіє у повній мірі державною мовою, у виборчому процесі має бути забезпечено надання для них безкоштовно послуг перекладача» [48]. Задоволення всіх схожих потреб без виключення сприяє тому, що перелік аргументів та мотивів для вивчення державної мови у представників національних меншин звужується, а суперечність між етнічною та громадянською ідентичностями тільки поглиблюється. Нагадаємо, що знання державної мови є одним з ключових інструментів громадянської ідентифікації.

Іншим доволі знаковим моментом, який потребує достатнього розгляду є те, що національні меншини Чернівецької та Закарпатської областей зазвичай не виступають самостійним суб'єктом політики, а займають позицію вичікування, що доводить така собі публічна нетральність, наприклад до Революції Гідності. Яскраво доводить це заява, що була поширена представниками національно-культурних товариств Закарпаття щодо підтримки державної цілісності України [30], та яка була видалена після знакових подій Революції Гідності.

Доволі ресурсним є такий доволі символічний консолідації як різні етнонаціональні фестивалі, концерти, майстеркласи, воркшопи тощо. Але суттєвим моментом у такому вже знайому і широковживаному механізмі є те, що начатіше такі заходи мають моноетнічне навантаження. Наприклад, фестивалі угорської, румунської, словацької, єврейської, русинської, ромської та німецької

культур на Закарпатті більш націлені на запрошення предстаників тієї ж самої національності, але з іншої країни, а не жителів інших регіонів України. Прикладами є обласний конкурс словацької пісні «Золотий соловей», свято словацького народного мистецтва «Словенська веселіца», фестиваль словацького фольклору «Словенська ружа», фестиваль русинської культури «Червена ружа», Дні угорської культури на Закарпатті тощо. У свою чергу фестивалів з акцентом на громадянську ідентичність значно менше. На Закарпатті – це «На Синевир трембіти кличуть», «фестиваль етнічних театрів «Етнодіасфера», міжнародний фестиваль театрів для дітей «Інтерлялька», міжнародне свято художнього слова «Карпатська ватра» [32]. На Одещині – обласний конкурс малюнка «Ми – разом!», у якому беруть участь діти різних національностей, фестиваль «Райдуга мов» [32]. У Чернівецькій області – «Буковинська мозаїка», Міжнаціональний фольклорний фестиваль художніх самодіяльних колективів «Веселка Буковини» [57].

Ті фестивалі та інші етнонаціональні заходи, що проводяться з залученням ще одного етносу зазвичай доволі більшою мірою сприяють міжкультурній взаємодії та комунікації, а отже позитивніше впливають на процес формування та закріплення української громадянської ідентичності в середовищі етнонаціональних меншин. Тому такі етнокультурні події варто поширювати серед якомога більшої кількості громадян.

Іншим механізмом громадянської консолідації є дискурсійний механізм. Цей механізм визначає доступ національних меншин до різних за характером засобів масової комунікації, які можуть бути як українською мовою, так і мовами національних меншин. У 2012–2014 рр. Державне фінансування газет що видаються мовами національних меншин було скорочено. Як наслідок це спричинило зменшення їх кількості, а також річних теражів. (див. Таблицю 3) [7].

Випуск газет мовами національних меншин у 2012–2014 роках*

Мови видання	2012		2013		2014	
	кількість назв	річний тираж, тис. пр.	кількість назв	річний тираж, тис. пр.	кількість назв	річний тираж, тис. пр.
Випуск видань в Україні	2343	3207304,0	2270	3357303,5	1867	933481,6
Українська	1246	1134717,7	1191	1048023,4	984	246365,6
Російська	845	1916107,6	835	2159860,0	683	640100,0
Мовами національних меншин	13	3309,1	16	4289,8	11	881,4
Вірменська	—	—	—	—	—	—
Німецька	2	18,3	2	15,9	2	4,2
Польська	4	121,0	4	118,0	2	9,0
Румунська	2	467,1	5	1499,0	3	234,0
Угорська	5	2702,7	5	2656,9	4	634,2

Таблиця наводить на декілька висновків, зокрема на те, що російська мова видання позиціонується як мова національної меншини. Й на те, що кількість газет, що видаються російською зменшилась майже іквевалентно, що й газет українською мовою на 18,2 % у першому випадку і у 17,38 % у другому випадку. Видання польською мовою зменшилися не 50 %, румунською – на 40 %, угорською на 20 %. Не зважаючи на те, що кількість видань німецькою мовою у 2014 р. не зменшилася, кількість річного тиражу знизилася на 73,5 %. Теж саме стосується тиражу газет польською мовою – зменшення на 92%, румунською – 84 %, угорською – 76 %. Але скорочення тиражів газет мовами етнопонаціональних об'єднань не мало великого впливу на максимальну інформаційну концентрацію у регіонах з великою часткою національних меншин.

Відповідно до Закарпатської ОДА в області «значно збільшено інформаційний простір для висвітлення життя національних меншин краю: в області зареєстровано 20 періодичних видань угорською (разом з дубляжами), 5 – російською, 3 – румунською, 4 – ромською, 4 – русинською, 2 – словацькою, 1 – німецькою, 49 – двома та більше мовами» [38]. Щодо ситуації в Чернівецькій області, то там національні меншини можуть знайти для себе 67 видань газет відповідними регіональними мовами. Також в області функціонує веб-сайт

«Буковина толерантна», що було створено за підтримки облдержадміністрації [54]. Саме цей ресурс у свою чергу міг би стати тією платформою, де буде відбуватися ефективна міжкультурна комунікація для сприяння розвитку громадянської ідентичності. Але для забезпечення такого впливу ресурс потребує регулярного оновлення.

Іншим джерелом інформації є телебачення та радіомовлення. Ці канали теж адаптовані під мовленн мовами етнонаціональних меншин. Так у Закарпатській області обласна обласна державна телерадіокомпанія запускала 513 годин телеефіру та 325 годин радіоефіру на рік мовами національних меншин: угорською, словацькою, німецькою, ромською, русинською та румунською мовами. У Чернівецькій області відбулося 122 години телеефіру та 292 години радіомовлення на рік румунською мовою. В Одеській області регіональними мовами є болгарська, молдавська і гагаузька і в загальному обсязі ці мови на рік могли почути 114 години теле та 120 годин радіопрограм [18].

Така тенденція до зниження обсягу інформації, що транслюється мовами національних меншин говорить нам про те, що орієнтація на отримання інформації рідною мовою зменшує можливості громадянської ідентифікації серед національних меншин.

3.3. Проблеми формування універсальної регіональної моделі управління етнонаціональними процесами в поствоєнній Україні

Україна є багатонаціональною державою, чис різноманіття є багатогранним. Якщо брати регіональний рівень, то деякі з них визначаються високим рівнем громадянської консолідації, а деякі мають великі розбіжності між громадянською та етнічною ідентичністю. Уваги заслуговують і ті регіони, які можуть мати потенційно напружені стосунки з органами центральної влади через свій етнічний склад. Нерівномірний етнічний склад і деяких регіонах може нести потенційні ризики для геополітичної стабільності.

Зі здобуттям незалежності в Україні можна прослідкувати певну структуру управління етнонаціональним різноманіттям. Ця система вміщає різні ланки та структури, зокрема до центральної ланки відноситься:

- Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин;
- Уповноважений з прав людини Верховної Ради України;
- Державна служба України з етнополітики та свободи совісті;
- Департамент гуманітарної та соціальної політики Кабінету Міністрів України;
- Департамент регіональної політики Кабінету Міністрів України;
- Міжнародна організація з міграції (представництво в Україні);
- Український центр прав людини» [49, с. 8].

Політичні партії в Україні формують політичну систему. Вони покликані висловлювати інтереси певних соціальних груп, окремих українських громадян незалежно від національної приналежності. Разом з тим є потреби етнокультурних спільнот, що не можуть оминатися увагою. Етнонаціональні об'єднання мають свої потреби щодо задоволення культурних потреб. З розвитком демократичних процесів лідери етнонаціональних утворень набувають функцій етнічних лідерів. Такі етнокультурні об'єднання на чолі з лідером працюють над розробкою програм дій, а також над подальшим її втіленням. Надалі такі товариства взаємодіють з органами місцевого самоврядування, а також з колегами та партнерами з інших країн [с. 55. 95]

Сьогодні для України характерно збільшення ролі етнічної ідентичності, а також все більш актуальним стає питання взаємодії двох ідентичностей: громадянської та етнічної. Відтак у цьому ключі сформувалися певні чинники та тенденції, що мають свій вплив:

- Етнічні меншини активно політизуються, що посилює залежність між політичною та міжетнічною стабільністю;

- Консолідація етнонаціональних представників навколо процесів державотворення та формування громадянської ідентичності;
- Інтеграція в українське суспільство осіб, що були незаконно депортовані за національною ознакою;
- Різке збільшення міграційних процесів, що становить величезний вплив на соціально-політичну, економічну, демографічну сферу життя держави [с. 7, 64].

До сприяння управлінню етнонаціональним різноманіттям варто віднести дві ключові частини: регулярний аналіз й вивчення ситуації в міжнародній сфері; залучення самих етнокультурних товариств до опрацювання та вирішення етносоціальних та етнокультурних викликів України.

Сюди також відноситься важливість здійснення системних моніторингів та звітів для кращого розуміння процесів та тенденцій, що відбуваються всередині етнополітичного простору. Це допоможе надалі виробляти успішні моделі управління етнонаціональним різноманіттям, а також сприяти етнічній та громадянській консолідації. Ефективним механізмом тут може бути долучення етнонаціональних об'єднань до процесу обговорення шляхом громадських слухань. Громадські слухання виступають хорошим простором для взаємодії між представниками місцевого самоврядування та представниками етнонаціональних об'єднань.

Варто також наголосити, що важливим для прийняття правильних рішень є опора на дослідження у цій галузі. Дослідження подають первні факти, які показують ті чи інші тенденції в галузі, а також можливі ризики, які вони становлять. Таким досвідом у свій час послуговувалося Міністерство у справах національностей, міграції та культур, яке існувало в 1994 – 1995 рр. Зокрема воно визначало пріоритетні напрямки досліджень у сфері міжнаціональних відносин, а також організовувало наукові дослідження [с.13, 6].

Важливим інструментом моделі управління етнонаціональним різноманіттям на національному рівні є зовнішня політика. Особливо із труднощами держава зустрічається у прикордонних регіонах. Двосторонні і

багатосторонні угоди про визнання кордонів і територіальної цілісності у довоєнний час покликані були сприяти стабілізації ситуації зокрема на західних кордонах у період загострень у Закарпатській області. Такі угоди також мають за ціль сприяти взаємному захисту національних меншин та розвитку співпраці між сусідніми державами.

Разом з усіма преліченими інструментами, не меншої уваги заслуговує інструмент громадянської освіти. Актуальність теми громадянської освіти також підтверджують європейські орієнтації України. Відповідно до цих цінностей громадяни мають певний набір компетенцій щодо розуміння європейських цінностей, почуття національної відповідальності, мають правову культуру та високий рівень толерантності. Але варто пам'ятати, що самоціллю не має стояти тільки акумулювання знань. Важливим компонентом громадянської освіти є поповнення та використання знань. Закон України «Про освіту» дає влучне визначення компетентності «це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити подальшу навчальну діяльність [28].

Важливість громадянської освіти є саме для молоді, адже саме в цьому віці відбувається формування пізнавальних, емоційні орієнтацій. Також формуються уміння оцінювати. Не менш важливим є те, на чому формуються знання. Так вже тільки апробованих знань, наприклад гуманізму, демократичності, науковості, наступності і безперервності, інтегрованості недостатньо. Важливим є уміння оперувати цими знаннями та використовувати їх на практиці, аналізуючи кожно окрему ситуацію з позиції громадянина країни. Ще одним ключовим принципом, який пов'язує громадянську освіту з етнопроцесами є засади міжетнічної толерантності, повага до представників інших культур та плекання своєї національної самобутності в контексті світових культур [44].

Основною цільовою групою, яка отримує користь, а також зможе активно слідувати основним принципам є активні громадяни. Громадянська освіта від початку має на увазі залучення підготовлених громадян, які мають навички критичного мислення, протистояння маніпуляціям з боку ЗМІ, поглиблюючи для

цього свої знання. Така освітка спонукає цікавитися політикою та брати активну участь, протиставляючи свою активну позицію у періоди кризових подій та явищ. У цьому розрізі заклади освіти стають тими просторами, де відбувається активне формування та засвоєння демократичних навичок.

Після здобуття Україною незалежності запит на формування громадянських цінностей та компетенцій тільки розвивався та збільшувався. І вже сьогодні ми прийшли до того етапу, що громадянська культура та активність є ключовими в освіті для формування компетенцій.

Ключовим у громадянській компетенції є навички самостійного пошуку та робота з різними джерелами інформації для отримання результатів, які наступним кроком мають бути оброблені та проаналізовані. Громадянська освіта надає механізми та інструменти для взаємодії з інституціями влади та сприяє реалізації прав та обов'язків громадянина і таким чином підсилює взаємодію з політичними інституціями. Науковці дають визначення громадянській компетентності як цілісне інтегроване утворення, що забезпечує орієнтацію у сучасному суспільно-політичному житті країни, участі в діяльності органів місцевого самоврядування, захист власних інтересів, прав і свобод, задоволення інтересів та захисту права людини і громадянина тощо» [103, с. 33-35]. Громадянська компетентність виступає сукупністю компетентностей, таких як загальнокультурна, дослідницька, соціальна, комунікативна. Соціально-політичній компетенції відводиться ключова у громадянській освіті, адже вона передбачає політичну, правову та економічну освіченість та здатність застосовувати ці знання в умовах суспільно-політичної взаємодії.

Якщо говорити про власне суть громадянської освіти, то вона передбачає:

- Акумулявання знань про свободу, рівність, толерантність та міжкультурне взаєморозуміння тощо;
- Розвиток навичок активної участі у суспільно-політичному житті шляхом вирішення конфліктів на засадах комунікації, критичного мислення на співпраці з ключовими акторами такими як інші представники громадянського суспільства та представники органів влади.

З цього випливає, що ті, хто планують занурюватися у сферу громадянської освіти мають мати у собі певну сукупність якостей, таких як сформована свідомість, відповідальність, усвідомлення базових політичних процесів та розуміння того, що ти є частиною політичного поля. Громадянська позиція тісно пов'язана з громадянською ідентичністю, фактично вона виліплюють одна одну.

У цьому підрозділі ми вже говорили про те, що громадянська освіта добре співпрацює з молодими людьми. Багато прикладів можна навести щодо інтеграції громадянської освіти в систему загальної шкільної освіти. Але ми б хотіли зупинитися на доречному прикладі та досвіді Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Чернівецького ліцею № 2 Чернівецької міської ради. Разом дві інституції сприяють формуванню та закріпленню європейських цінностей серед молодих людей.

У листопаді 2013 р. у Чернівецькому ліцеї №2 Чернівецької міської ради запусився дослідно-експериментальний майданчик за темою «Формування ключових компетентностей учнів ліцею через систему європейських цінностей». Ініціаторами виступили кафедра політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Департамент освіти і науки Чернівецької державної адміністрації та за підтримки Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

Це є хорошим прикладом інструменту громадянської освіти у школі. Ця ініціатива реалізується в такому напі роботи, який акумулює в собі вивчення сучасних та минулих подій в Європі. Керівник майданчику кандидат політичних наук, професор Анатолій Краглашов висловлюється так: «для того, щоб було зреалізоване прагнення України вступити до Європейського Союзу, потрібна не лише воля державних службовців, а й обізнаність суспільства, і в першу чергу, молоді» [46].

За мету у самому процесі дослідження ставилося формування подвійної системи впливів. Одночасно ця система була орієнтована на формування вмій та навичок щодо європейської системи цінностей, а також на розвиток компетенцій учнів.

Не виключення, що багато міжнародних організацій визначають для себе важливим розвиток громадянської освіти в Україні. Відтак це є пріоритетним напрямком діяльності у тому числі й USAID та агентств ООН. Однак самі міжнародні партнери не зупинилися на визначенні одного набору інструментів, визначень та підходів для реалізації своїх відповідних програм у галузі громадянської освіти. Додатково варто згадати, що у партнерстві з урядом та місцевими громадянськими об'єднаннями, міжнародні донори обмежуються певними напрямками фінансування або обирають програми відповідно до власних пріоритетів.

Серед найбільших міжнародних проєктів в Україні хотілося б навести приклад програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа» [79].

Загалом програма ставить собі за мету системно підтримувати реформи в Україні, що відбуваються у сфері освіти. І в цьому розрізі визначено декілька напрямів:

- Підсилення демократичних процесів, а також спроможності шкіл в умовах децентралізації;
- Складання та випробування матеріалів та інструментів, що допоможуть в оцінці громадянських навичок 5–9 класах, що у свою чергу буде сприяти інтеграції громадянської освіти до навчальних програм;
- Створення онлайн матеріалів та курсів, якими зможуть скористатися усі вчителі в Україні;
- Створення освітньої політики, а також забезпечення обмін досвідом з релевантними експертами галузі, а також акторами, що формують політику в Україні, Норвегії, Грузії та Молдові;
- розвитку обізнаності та підготовці вчителів у соціальній та громадянських сферах, за сприяння представників з трьох ВУЗів країни.

Основним завданням програми «Демократична школа» є розвиток української школи, що ставить за мету виховання активних та відповідальних громадян, які пріорітизують права людини. Для ефективною розробки програми

активно залучаються батьки. Разом з тим батьки долучаються до того, що розробляє школа зі свого боку. Також у школі промодулюються принципи демократії та прав людини. Підтримують Міністерство освіти і науки України в реформуванні освіти.

Реалізація програми підтримується Європейським центром імені Вергеланда (м. Осло, Норвегія). Цей центр було засновано у 2008 р. заснований Радою Європи і Норвегією. Метою його діяльності є надання підтримки у реалізації освітньої політики. Центр має експертизу у сфері освіти для демократичного громадянства, прав людини та міжкультурного порозуміння. Центр пропонує багато можливостей для розвитку, підвищенню кваліфікації освітня, тренерів, науковців, політиків та активних громадян. Ядром заходів, що пропонуються є верховенства права, демократичні принципи.

ВИСНОВКИ

Метою ефективного, успішного та збалансованого управління є громадянська консолідація української нації. Українська нація розуміє під собою усіх громадян, незалежно від їх етнічної приналежності, культурних традицій або мови, якою вони спілкуються в побуті. Але це є великою кінцевою метою, досягання якої потребує розробки дієвої моделі етнонаціонального управління.

Концентрація національних меншин в Україні є неоднорідною. Відповідна сама модель управління потребує таким різноманіттям потребує особливої підготовки на етапі створення. На нашу думку, базою такої моделі має стати громадянська інтеграція, що забезпечить розвиток та взаємодію двох ідентичностей – громадянської та етнічної, а інструментом для цього може бути серед інших, громадянська освіта.

Беручи до уваги досвід інтеграційних інструментів та проєктів європейських країн зі строкатим етнічним складом, то їх доволі влучно описав Верховний комісар Пакистану у Великобританії М. Лодх, зазначивши, що «Ніхто не просить вас відмовитися від своєї релігії, своєї культури, своїх традицій, але якщо ви бажаєте мати вплив та впливати на це суспільство, ви повинні бути частиною цього суспільства. ... Ви не можете ізолювати себе, а згодом очікувати, щоб люди почули, що ви ображені». Це твердження має на меті довести необхідність досягання балансу між громадянською та політичною ідентичностями задля збереження стабільності та розвитку у суспільстві.

На нашу думку, застосування проєктного підходу для моделі управління створює можливість для виділення аспектів інтеграції, що будуть прийнятними для кожної громади, району та області. Щодо розтлумачення аспектів, то базовими аспектами інтеграції є:

Політико-правовий. Метою проєктів створених в рамках цього аспекту мають бути (1) генерування національних меншин, що будуть вбачати надійність в Українській державі; (2) розробка та підсилення правового регулювання

можливості отримання другого паспорту, окрім українського; (3) заохочення захисту прав національних культурно-етнічних товариств.

Соціально-економічний. Тут акцентом в проєктах має виступати економічну мобільність на українському ринку праці. Але для деяких громад Чернівецької та Закарпатської областей з моноетнічним складом національних меншин важливим моментом для врахування є знання та використання української мови. У цьому випадку українську мову можна вважати інструментом соціальної мобільності, що так само чинить вплив на зменшення міжетнічних кордонів.

Комунікативно-мовний. Проєктні рішення в цьому аспекті мають базуватися на принципах «міжкультурної політики». Основними орієнтаціями для проєктів у цьому аспекті мають слугувати: (1) розвиток спільного поля для комунікації всіх громадян України та представників усіх етносів; (2) стимулювання циркуляції інформації в національних та регіональних ЗМІ, що пов'язана з національними меншинами; (3) у свою чергу більше поширення загальнонаціональних подій в ЗМІ, що транслюються або видаються мовами національних меншин; (4) заохочення до створення та поширення у моноетнічних громадах національних меншин друкованих ЗМІ державною українською мовою; (5) приділення більшої уваги викладанню та вивченню української мови, а також заохочення до її вжитку в побутовому житті національних меншин.

Успішність проєктного підходу обумовлена й тим, що етнічні меншини розселені Україною фрагментарно. Відповідно застосування такого підходу буде ефективно економити ресурси з огляду на точковість дій, та підсилювати децентралізацію влади на рівні громади, району, області та держави.

Одним з інструментів проєктного підходу та формування моделі етнонаціонального управління загалом є громадянська освіта. З цим поняттям Україна знайома у сфері освітньої політики. Але такий підхід може бути не менш ефективним, коли мова заходить про консолідацію української нації та розмивання кордонів між громадянською та етнічною ідентичностями.

Головними стовпами у громадянській освіті є терпимість, толерантність, повага до традицій та походження, а також активна взаємодія у суспільно-політичному просторі, що сприяє як укріпленню громадянської ідентичності, так і плеканню етнічної.

Проте система громадянської освіти перебуває ще на етапі формування. Особливість системи громадянської освіти в Україні полягає в тому, що громадянська освіта в Україні фактично виступає поєднанням західного підходу Citizenship education та пострадянського підходу до громадянської освіти. Основами західної моделі та її завдань є розроблена система формування громадянських чеснот, що покликані сформувати та закріпити соціальну відповідальність у тих сферах, з якими стикається людина. Ця модель є доволі адаптивною та динамічною. Це заключається у тому, що вона адаптовується, реагуючи на зміни в житті суспільства та кризи, що виникають.

Щодо пострадянської моделі, то тут ситуація є протилежною, адже ця модель не передбачає гнучкості, а навпаки формалізована в рамках концепту «захисту». Ця модель також має вузьке трактування щодо самого визначення громадянської освіти. Основна ідея тут полягає в тому, що інтереси держави переважають над правами людини, тому відмінності цієї моделі у країні пострадянського простору полягають лише в різних ідеологічних цілях держави.

Громадянська освіта здатна активно себе проявляти на різних рівнях, але наразі практика є доволі ситуативною та регіональною. Максимальна результативність залежить від системного характеру.

Необхідність якнайшвидшого системного впровадження громадянської освіти зумовлена ще й тим, в якій ситуації зараз перебуває держава Україна. Так, кількість внутрішньо переміщених осіб значно зростає з ескалацією війни 24 лютого 2022 р., що говорить про найбільші за обсягом внутрішні міграційні процеси, що переживає Україна з початку незалежності.

Грунтовне осмислення національних, регіональних, місцевих викликів наштовхує на висновок про формування в суспільстві стійкої громадянської ідентичності та консолідації української нації. Виходячи з цього, ми розглядаємо

короткострокові, середньострокові та довгострокові переваги громадянської освіти, які мають бути відображені у різнорівневих, мультидисциплінарних, стратегічних програмах розвитку.

Характеризуючи актуальність громадянської освіти, варто згадати про велику кількість міжнародних організацій, які зацікавлені впроваджувати громадянську освіту або її елементи в Україні, реалізуючи проєкти у відповідній сфері.

Практикою, яку можна часто зустріти в Україні є залучення громадян до громадянської освіти. Це продиктовано умовами децентралізації, розвитком територіальних громад та підсиленням місцевих. Тут хотіли б навести приклад Чернівецької області у розрізі використання та впровадження громадянської освіти серед молоді. Старша ланка закладів середньої освіти об'єднана з елементами громадянської освіти, які покликані формувати та підсилювати ключові компетенції школярів крізь призму розуміння ними європейських цінностей. Позитивну динаміку забезпечує ґрунтовний науково-методичний супровід, але перлік, на нашу думку, методів потребує розширення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амбасадори Одеси. Новини Одеської міської ради. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/226860/>
2. Антонюк О. Культурно-національні товариства // Мала енциклопедія етнодержавознавство / Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України / Відп. Редактор Ю. Римаренко. – К.: Довіра, Генеза. – С. 527.
3. Арканова О. Перший в Україні. Новини Закарпаття. 1999 23 жовтня
4. Асланов С. А. Правова база етнонаціональної політики України. Держава і право. 2009. Вип. 44. С. 715–722.
5. Бабинець І., Остапець Ю. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорської національної меншини Закарпаття (1994-2004 рр.) Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Вип. 30, с 493.
6. Василевська Т. Етичні виміри етнополітики: державно-управлінський аспект 13 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/vasylevska_etnychni.pdf
7. Випуск періодичних та продовжуваних видань мовами національних меншин у 2009–2014 роках / Державний комітет телебачення і радіомовлення України. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/archive/docview?typeId=58944&docId=119327&search_param=%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%E8%F5+%EC%E5%ED%F8%E8%ED&searchDocarch=1&searchPublishing=1
8. Висновок Головного науково-експертного управління на законопроект «Про концепцію державної етнонаціональної політики» (№ 7615 від 06.06 2005 р.) URL: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls./zweb2/webproc4_1?pf3511=24713
9. Висновок на проект Закону України «Про затвердження стратегії державної етнонаціональної політики» (№ 3106 від 02.09. 2008 р.). URL: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls./zweb2/webproc4_1?pf3511=33206

10. Висновок на проект Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики»(№2560авід05.07.2013)

URL:http://wl.cl.rada.gov.ua/pls./zweb2/webproc4_1?pf3511=42769

11. Відмінності про мови навчання та вивчення пови як предмет у денних загальноосвітніх навчальних закладах Міністерства освіти і науки, інших міністерствах і відомствах та приватних закладах (2015/2016 та 2016/2017 р.)

URL: <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/informatsijni-byuleteni/2021-2/zvedeni-formi-statistichnoyi-zvitnosti-zzso/>

12. Вітман К.М. Участь національних меншин у розробці концепції етнонаціональної політики України. Держава і право 2012. Вип. 56, С.547-552.

URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64495/100-Vitman.pdf?sequence=1>

13. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / упоряд. В. Рубцов. Вид. 3-тє, допов. Київ: Унів. вид-во Пульсари, 2009. С. 376-377.

14. Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин: Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року. URL:

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_318

15. Декларація прав національностей України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 53, ст.799 від 01.11.1991). URL:

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1771-12?find=1&text=%EC%EE%E2>

16. Демократична спілка угорців України. Центр культур національних меншин Закарпаття. URL:

<http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BA%D0%B0-%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%96%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8/>

17. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети. Монографія К.: НІСД, 2007. С. 89.
URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Varnalii_Zakharii/Derzhavna_rehionalna_polityka_Ukrainy_osoblyvosti_ta_stratichni_priorytety.pdf
18. Державні ТРК транслюють програми мовами національних меншин
URL: http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=245869726&cat_id=248446163
19. Динаміка міграції з Донбасу: які області обирають переселенці. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/12/13/infografika/-suspilstvo/dynamika-mihracziyi-donbasu-yaki-oblasti-obyrayut-pereselenci>
20. Довідка про Герцаївський район URL: <http://hertza.oda.cv.ua/page/dovidka-pro-gertsaiivskii-raion>
21. Європейська правда. Угорський мовний шантаж: чи поховає Будапешт європейське майбутнє України. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2017/09/26/7071503/>
22. Євтух В.Б. Якою має бути етнополітика української держави. Віче. 1992. № 8. С.115 URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1999/4/2.pdf>
23. Закон України «Про біженців». 21 червня 2001 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2557-14>
24. Закон України «Про громадянство України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 50, ст. 701; втратив чинність на підставі Закону № 2235-III (2235-14) від 18.01.2001). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/1636-12>
25. Закон України «Про громадянство України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 13, ст. 65. Редакція від 19.02.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>
26. Закон України «Про імміграцію». 7 червня 2001 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>

27. Закон України «Про національні меншини» (Відомості Верховної Ради України, 1992, № 36, ст. 529. Редакція від 12.12.2012). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

28. Закон України Про освіту від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>;

29. Законопроект № 5659 про Концепції державної етнонаціональної політики. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=18422&pf35401=56137>

30. Заява національно-культурних товариств Закарпаття щодо збереження територіальної цілісності України та мирних і дружніх міжнаціональних відносин у зв'язку з подіями на Сході України. URL: <http://centerkultur.xtreemhost.com/archives/date/2014/08>

31. Збірник «Національний склад населення Чернівецької області та його мовні ознаки» (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року) с. 1-3. URL: [Zbir_4nac.pdf \(ukrstat.gov.ua\)](http://ukrstat.gov.ua/zbir_4nac.pdf)

32. Звіт про стан виконання у 2014 році обласних цільових програм: «Програма підтримки розвитку національних меншин та діяльності національно-культурних товариств Одеської області на 2013-2015 роки» URL: http://culture.odessa.gov.ua/files/culture/regionalni_programy/zv_t_nac_onali.pdf

33. Звіти Департаменту з організації роботи Одеської міської ради. URL: <https://omr.gov.ua/ua/city/departments/sovet/report/>

34. Іваць О.М. Похибки ідентифікації етнічних груп Закарпаття: взаємини якості опитування та нещирості респондентів. Вип 37. с 352 URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/316/app-37_Ivats_O_M_%28345-354%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

35. Інформаційне повідомлення про проведення електронних консультацій з громадськістю щодо проекту Концепції державної етнонаціональної політики України(02.05.2015). URL:http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=2453633608cat_id=244909847

36. Інформаційні матеріали з питань державної мовної політики / Міністерство культури України, 9 вересня 2015 URL: <http://mincult>.

37. Інформаційно-аналітичні та довідково-статистичні матеріали про виконання Рамкової конвенції про захист національних меншин у Закарпатській області / 20 березня 2015. URL: <http://centerkultur.xtreemhost.com/archives/1643>

38. Інформаційно-довідкові матеріали про стан міжнаціональних відносин та забезпечення прав національних меншин області у 2014 році / Закарпатська ОДА. URL: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/10792.htm>

39. Ковач Л. Етнічні спільноти Донбасу в суспільно-політичному просторі регіону с. 33-34. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovach_etnichni.pdf

40. Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин: Офіційний веб-сайт. URL: http://kompravlud.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/pred_vidan/72608.html

41. Конституція України (Редакція від 30.09.2016, підстава 1401- 19). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%-D1%80>

42. Концепція державної етнонаціональної політики України р.) (№ 2560a від 05.07.2013) URL: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls./zweb2/webproc4_1?pf3511=42769

43. Концепція державної етнонаціональної політики України. (№ 10152-1 від 12.03.2012 р.). URL: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42747

44. Концепція змісту освіти для європейського виміру України. URL: osvita.ua/schoo/wethood/581/

45. Кресіна І.О., Лойко Л.І., Явір В.А. Концепція державної етнонаціональної політики України (Проект). Політичний менеджмент. 2010. № 2.С.65-72. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/kresina_kontseptsiiia.pdf

46. Круглашов А. М. Євроінтеграція очима школярів. Освіта Буковини. № 18-19 (186-187). 22 травня 2013 р. С. 1
47. Круглашов А. М. Нечаєва-Юрійчук Н. В. Зовнішні та внутрішні чинники (де)стабілізації міжетнічних взаємин у чернівецькій області URL: <file:///C:/Users/rchulinina/Downloads/239-Article%20Text-452-1-10-20190703.pdf>
48. Куртяк В. Про забезпечення виборчих прав нацменшин говорили на «круглому столі» в Мукачеві [25.06.2015] / В. Куртяк. URL: <http://ua-reporter.com/novosti/173043>
49. Леонова А.О. Етнокультурна політика України: Монографія. 1998. – 55 с.
50. Лях О.В. Щодо питання стратегії державної етнополітики в Україні: аналіз, оцінки, перспективи. URL: <http://centerkylytr.pp.ua/2021/05/09/3808/>
51. Міжнародне співробітництво. Департамент освіти та науки Одеської міської ради. URL: <https://osvita-omr.gov.ua/mizhnarodna-spiivpratsia-v-odeskomu-nvk-90/>
52. Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи 2004 с 111-112. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovach_mizhnatsionalni.pdf
53. MOM. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні знову зростає. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukrayini-znovu-zrostaye-dani-mom>
54. На території Буковини усі конституційні права нацменшин захищені – Віра Китайгородська / Чернівецька обласна державна адміністрація, 17.12.2014 URL: <http://oda.cv.ua/news/na-teritorii-bukovini-usi-konstitutsiini-pravanatsmenshin-zakhishcheni-vira-kitaigorodska>
55. Навчальні програми Кафедри методики викладання і змісту освіти URL: <https://ooiuv.odessaedu.net/uk/site/extra-curricular-activities.html>
56. Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 272с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorna_site_133.pdf

57. Національні меншини на Буковині мають можливість для збереження власної культури та традицій URL: <http://muzejew-arhiv.16mb.com/?p=4785>

58. Нечаєва-Юрійчук Н. В. Виклики етнополітичній стабільності в Україні та перспективи їхнього подолання (на прикладі Чернівецької області). Буковинський Вісник державної служби місцевого самоврядування. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/481/>

59. Одеська загальноосвітня школа №31 I-III ступенів Одеської міської ради Одеської області. Інформація щодо міжнародного співробітництва з Республікою Болгарія. URL: <https://osvita-omr.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/albom-bolharyia-zosh-31-.pdf>

60. Онищенко О. Від «колядників» не маю відбою. Директор УЦОЯО в інтерв'ю DT.UA підбив підсумки зовнішнього незалежного оцінювання 2015 року URL: <http://dt.ua/columnists/vid-kolyadnikov-ya-y-dosi-ne-mayu-vidboyu178140.html>

61. Освітньо-культурний центр «Інститут Конфуція» URL: <https://pdpu.edu.ua/en/osvitno-kulturnij-tsentr-institut-konfutsiya?start=64>

62. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України: Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf

63. Особливості угорської нації та культури. Рада національних спільнот України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/suchasna-gumanitarna-politika-ugorschini-vikliki-dlya-ukraini>

64. Панфілова Т. Етнополітичні процеси в сучасній Україні 7с. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Panfilova.pdf

65. Панчук М.І. Державна політика і управління в сучасних етнополітичних поцесах України. Освіта і управління. 2012.Т.15 № 2/3. С.126. URL: <https://instzak.com/index.php/journal/article/download/1652/1530/>

66. Перепис населення. Національний склад населення, мовні ознаки, громадянство. Національність та мовні ознаки. 19A050501_02_073. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (1,2,3,4 URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp)

67. Позиція МОН щодо опублікованого висновку Венеційської комісії: Міністерство дякує за роботу Комісії та готове імплементувати рекомендації. URL: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/12/11/pozicziya-monshhodo-opublikovanogo-visnovku-veneczijskoyi-komisii/>

68. Положення про регіональну раду з питань етнонаціональної політики / Чернівецька обласна державна адміністрація URL: <http://www.oda.cv.ua/page/regionalna-rada-z-pitan-etnonatsionalnoi-politiki-0>

69. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах національностей та релігій» (від 14 лютого 2007 р. № 201. Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1347 (1347-2007-п) від 21.11.2007, № 101 (101-2008-п) від 27.02.2008, № 810 (810-2009-п) від 29.07.2009. Дію змін зупинено згідно з Указом Президента № 675/2009 (675/2009) від 27.08.2009 № 559 (559-2010-п) від 07.07.2010). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/201-2007-%D0%BF>

70. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Концепцію державної етнонаціональної політики України» (№ 10152-1 від 12.03.2012 р.). URL: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls./zweb2/webproc4_1?pf3511=42769

71. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» (№ 3581 від 31.12.2008 р.). URL: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls./zweb2/webproc4_1?pf3511=34110

72. Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні: (монографія); за ред. О. Кресіної.- К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Лотос. 2011.400с.

73. Про виконання в області положень Протоколів. URL: <http://centerkylytr.pp.ua/2016/11/07/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%>

[D1%8F-%D0%B2-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82/](#)

74. Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року: мовний склад. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/zakarpattya/>

75. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

76. Про склад населення в Одеській облвсті. Державний комітет статистики. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/odesa/>

77. Про управління. Структура підрозділу / Управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації URL: <http://www.buktour.com.ua/about.php?id=1>

78. Програма підтримки національно-культурних товариств Чернівецької області та української діаспори на 2013–2015 роки. Затверджено Рішення Чернівецької обласної ради від 14 березня 2013 р. № 16-14-13 URL: http://oblrada.cv.ua/document/regional_program/

79. Програма підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа». URL: <https://www.schools-fordemocracy.org/>

80. Програма розвитку гагаузького мовлення дітей старшого дошкільного віку «Скарбниця гагаузької мови, мови моїх батьків» URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/3programadnzgagauz.m.2015.pdf>

81. Проект Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики України (№ 10152 відж 07.03.2012 р.) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF7U001A>

82. Проект Закону України «Про концепцію державної етнонаціональної політики України» № 6016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8868

83. Рамкова конвенція про захист національних меншин (Рада Європи, Страсбург, 1 лютого 1995 р.). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/-995_055

84. Реєстр суб'єктів освітньої діяльності Одеської області. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/zagalna-serednya-osvita/51101/>

85. Римаренко С.Ю. Самовизначення особи, нації, держави.- К.: Видавничий дім «Юридична книга», 1999, 543 с. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=ru&as_sdt=0,5&cluster=5161785152818461599

86. Рішення Одеської міської ради № 1433-VII від 7 грудня 2016 року URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/council/91113/>

87. Розподіл обов'язків між Віце-прем'єр-міністром – Міністром культури, першим заступником Міністра, заступником Міністра, заступником Міністра з питань європейської інтеграції та заступником Міністра культури-керівником апарату / Міністерство культури України, 11 березня 2015 р. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244903931&cat_id=223927

88. Розпорядження КМ України від 16 грудня 2020 р. № 1585-р «Про затвердження плану заходів з реалізації першого етапу (до 2022 року) Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова — успішна держава» URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-realizaciyi-pershogo-etapu-do-2022-roku-strategiyi-populyarizaciyi-ukrayinskoyi-movi-do-2030-roku-silna-mova-uspishna-derzhava-1585-161220>

89. Розпорядження Одеського міського голови №642-01р від 17.06.2013р. Про створення робочої групи з питань реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/mayor/51342/>

90. Ротар Н. Механізми громадянської консолідації нації в умовах зміни конфігурації етнонаціональної «ідентифікаційної матриці» громадян України. С. 14. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/superechnosti_193.pdf

91. Ротар Н. Ю., Круглашов А. М. Довідник міжетнічної толерантності. URL: https://www.academia.edu/35695065/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_%D1%83%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4_%D0%9D_%D0%AE_%D0%A0%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%80_%D0%B7%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%B4_%D0%90_%D0%9C_%D0%9A%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%86%D1%96_%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D1%96%D0%BC_%D0%91%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BA_2011_232_%D1%81

92. Ротар Н.Ю. Виклики етнополітичній стабільності в Чернівецькій області: у пошуках ефективного інструментарію управління регіональними етнополітичними процесами. URL: <http://www.cppk.cv.ua/315.php>

93. Стамбульський парк. Інформаційний портал туристичного центру Одеси. URL: https://www.turpravda.ua/places/ua/odessa/Stambulskij_park-s7747/

94. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування с. 115-116 URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/monografii/ukrainska-identichnist-fenomen-i-zasadi-formuvannya-monografiya>

95. Тимофеев С. Управління у сфері етнонаціональних відносин за часів незалежності української держави. 8 с. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10tspnud.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10tspnud.pdf)

96. Указ Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство України у справах національностей, міграції та культур» (від 26 листопада 1994 року № 703/94 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/-show/703/94>

97. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» (№ 1085/2010 09.12.2010). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>

98. Указ Президента України «Про Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції» (від 28 жовтня 1996 р.; № 1001/96; Указ втратив чинність на підставі Указу Президента № 269/2002 (269/2002) від 19.03.2002) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/-laws/show/1001/96>

99. Указ Президента України «Про Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції» (від 19 березня 2002 р. № 269/2002. Із змінами, внесеними згідно з Указами Президента № 280/2004 (280/2004) від 05.03.2004, № 486/2004 (486/2004) від 27.04.2004). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/269/2002>

100. Указ Президента України «Про Положення про Міністерство України у справах національностей та міграції» (від 20 березня 1996 р. № 196/96; Указ втратив чинність на підставі Указу Президента № 1001/96 (1001/96) від 28.10.96). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/196/96>

101. Указ Президента України «Про Фонд розвитку культур національних меншин» (від 29 квітня 1992 р. № 279; Указ втратив чинність на підставі Указу Президента України № 892/96 (892/96) від 27.09.96). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/279/92>

102. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 3 (17). / головні редактори: д. екон. н. В. М. Ворона, д. соціол. н. М. О. Шульга. Київ: Інститут соціології НАН України, 2016. С. 477.

103. Шестоपालюк О. Громадянська освіта як фактор формування громадянських компетентностей сучасної молоді. Рідна школа. № 3 (березень). 2010. С. 33–35

104. Шутанич Н. Про стан забезпечення прав національних меншин у Закарпатській області. Центр культур національних меншин Закарпаття. URL: <http://centerkyltyr.pp.ua/2022/01/27/4360/>

105. Яке із наведених визначень української нації є для Вас найбільш прийнятним? (динаміка 2006-2007) (регіональний розподіл) URL: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=715

106. DeutscheWelle. Угорська громада відмовилася від консультацій з мініюстом України. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%83%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8F-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9-%D0%B7-%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8/a-42581698>

107. Operational data portal. Ukraine refugee situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік громадських організацій, зареєстрованих в м.Чернівцях

Національно-культурне товариство	Голова
Єврейська громада Буковини	Клейман Лев Ісаєвич
Науково-педагогічна асоціація “Арон Пумнул”	Константінович Аурел Васильович
Обласний благодійний фонд культури “Дім румунської мови”	Терицану Василе
Чернівецька міська громадська організація “Мир – Ассалам”	Зені Мохамед Рамі
Чернівецька міська організація культурно-просвітницького товариства білорусів Всеукраїнського союзу білорусів	Кильчицький Віктор Михайлович, Гордейчук Є.А., Ільїн Ігор Михайлович
Чернівецька молодіжна організація німецької молоді в Україні “Буковинський фенікс”	Кеніг Надія
Чернівецька обласна організація “Асоціація Альянс Франсез”	Івасютин Тарас Дмитрович
Чернівецька обласна організація “Центр корейської культури”	Пан Геннадій Анатолійович
Чернівецька обласна регіональна організація Конгресу азербайджанців України	Алієв Наміг Ілляс
Чернівецьке міське товариство “Голгофа”	Біволару Октавіан Пантелейович
Чернівецьке обласне відділення Товариства “Україна – Румунія”	Довгий Василь Манолійович
Чернівецьке обласне вірменське національно-культурне товариство “Аревік”	Давидович Віктор Олександрович
Чернівецьке обласне громадське об’єднання “Російська община Буковини”	Федоров Олександр Олександрович, Машенко Валентина Іванівна
Чернівецьке обласне російське культурне товариство ім. академіка А.Сахарова	Фірсанова Валерія Герасимівна, Давидович Віктор Олександрович
Чернівецьке обласне товариство австрійсько-німецької культури	Келлер Франциск Адольфович, Вітталь Едмунд Едмундович
Чернівецьке обласне товариство єврейської культури ім. Є.Штейнбарга	Бург Йосип Кунович

Чернівецьке обласне товариство польської культури ім. А.Міцкевича	Струтинський Владислав Євгенович
Чернівецьке обласне товариство румунської культури ім. М.Емінеску	Опаїц Аркадій Сільвестрович
Чернівецький єврейський громадсько-культурний фонд	Тау Яків Адольфович
Чернівецький обласний благодійний фонд “Хесед Шушана”	Фукс Леонід Шаєвич

Джерело: Громадські організації. Перелік громадських організацій, зареєстрованих в м.Чернівцях / Чернівецька міська рада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chernivtsy.eu/portal/1190-2>

Додаток Б
Етнічний склад громад Закарпатської області
(за матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 р.)

Національність	Закарпатська обл. в цілому		м.Ужгород		м.Берегове		м.Мукачеве		м.Хуст		Берегівський р-н		Виноградівський р-н	
	Чисельність		Чисельність		Чисельність		Чисельність		Чисельність		Чисельність		Чисельність	
	Тис. осіб	% до всього населення	Тис. осіб	% до всього населення	Тис. осіб	% до всього населення	Тис. осіб	% до всього населення	Тис. осіб	% до всього населення	Тис. осіб	% до всього населення	Тис. осіб	% до всього населення
Україніці	1010,1	80,5	89,9	77,8	10,3	38,9	77,1	77,1	28,4	89,3	10,2	18,8	84,3	71,4
Угорці	151,5	12,1	8,0	6,9	12,8	48,1	7,0	8,5	1,7	5,4	41,2	76,1	30,9	26,2
Румуни	32,1	2,6												
Росіяни	31,0	2,5	11,1	9,6	1,5	5,4	7,3	9,0	1,2	3,7	0,4	0,7	1,4	1,2
Цигани	14,0	1,1	1,7	1,5	1,7	6,4	1,4	1,4	0,1	0,4	2,2	4,1	0,9	0,8
Словаки	5,6	0,5	2,5	2,2										
Німці	3,5	0,3					1,6	1,9						
Всього	1254,6	100,0	115,6	100,0	26,6	100,0	81,6	100,0	31,9	100,0	54,0	100,0	118,0	100,0

Джерело: Розподіл населення України за найбільш численними національностями за матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001р. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/zakarpattia>

